

Kipdorpvest

VERSLAG VAN RESULTATEN

BUREAUONDERZOEK

2023C408

Antwerpen, Antwerpen

RUBEN WILLAERT NV

8200 SINT-MICHIELS-BRUGGE

TEN BRIELE 14 | BUS 15

AUTEUR:

Aaron Willaert

© Ruben Willaert NV, Sint-Michiels-Brugge, 2023

Niets uit deze uitgave mag vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Ruben Willaert NV. Ruben Willaert NV aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

INHOUDSTAFEL

INHOUDSTAFEL	1
INLEIDING	2
1. BUREAUONDERZOEK [BO]	3
1.1 BESCHRIJVEND GEDEELTE	3
1.1.1 Administratieve gegevens	3
1.1.2 De onderzoeksopdracht	5
1.1.3 Het projectgebied	6
1.2 ASSESSMENT	9
1.2.1 Landschappelijk kader	9
1.2.2 Historisch kader	14
1.2.3 Archeologisch kader	26
1.3 SYNTHESE FASE BUREAUONDERZOEK	32
BIBLIOGRAFIE	i
BIJLAGE	ii

INLEIDING

De initiatiefnemer plant de heraanleg van de weg Kipdorpest. De totale oppervlakte van het projectgebied bedraagt 4996 m².

Het projectgebied situeert zich binnen de vastgestelde archeologische zone van de historische stadskern van Antwerpen. Het plangebied situeert zich noch binnen een archeologische site, noch binnen een zone waar geen archeologie te verwachten valt. De vergunningplicht is van toepassing op de geplande bodemingrepen. Ze vallen niet geheel binnen het gabarit van lijninfrastructuur. De als plangebied gemarkeerde oppervlakte overschrijdt drempelwaarden opgenomen in het Onroerenderfgoeddecreet (reële opp. > 300 m² en opp. ingreep >100 m²). Hierdoor moet een archeologienota worden opgesteld.

RUBEN WILLAERT NV is aangesteld om deze archeologienota in de eerste plaats door middel van een bureaustudie en aansluitend landschappelijk bodemonderzoek op te maken met het oog op een advies naar uitgesteld vooronderzoek, werfbegeleiding, of vrijgave van het terrein.

1. BUREAUONDERZOEK [BO]

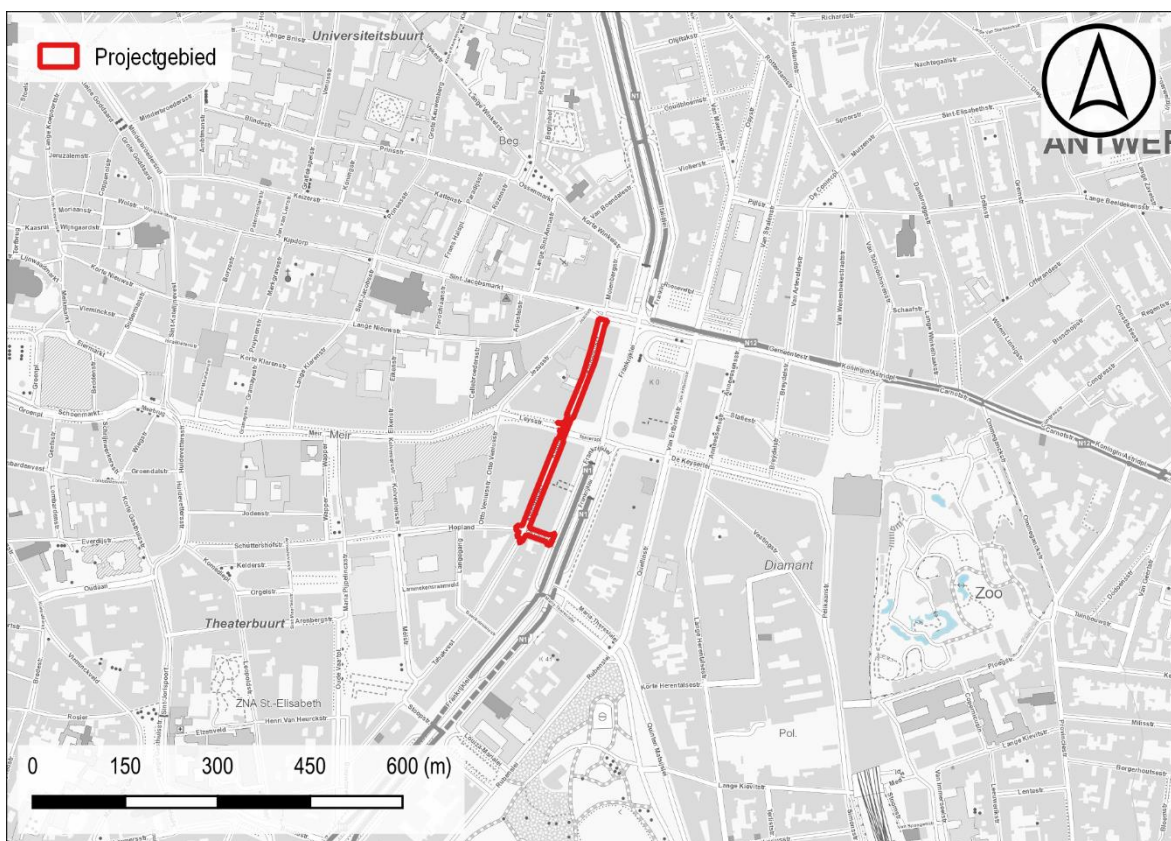
1.1 BESCHRIJVEND GEDEELTE

1.1.1 Administratieve gegevens

PROJECTCODE	2023C408	
ERKENNINGSNUMMER	OE/ERK/ARCHEOLOOG/2015/0069	
<i>BOUNDING GEOMETRY</i>	X ₁ : 152832	Y ₁ : 211739
	X ₂ : 153622	Y ₂ : 212304
KADASTER (Antwerpen)	Afdeling 3	Sectie C
	Openbaar domein	
GEOGRAFISCHE INPLANTING	Figuur 1 en 2	
OPZET INITIATIEFNEMER	Figuur 4	

Figuur 1: Situering projectgebied t.a.v. GRB-basiskaart (© geopunt)

Figuur 2: Situering projectgebied t.a.v. topografische kaart van België (© geopunt)

1.1.2 De onderzoeksopdracht

1.1.2.1 Vraagstelling met betrekking tot het onderzochte gebied

“Het archeologisch vooronderzoek beoogt vast te stellen of er een archeologische site aanwezig is op een terrein, wat de karakteristieken en de bewaringstoestand van deze site zijn, wat haar relatie is met het landschap, welke waarde ze heeft, en hoe ermee moet omgegaan worden in het kader van bodemingrepen en wetenschappelijk onderzoek.”
– CGP 4.0; p. 28

Op basis van verscheidene parameters, zoals de nog aanwezige erfgoedwaarden, de landschapshistoriek, topografie, geomorfologie, bodemgebruik, vegetatie, en ingreephistoriek, wordt een waardering van het archeologisch potentieel binnen het afgebakende projectgebied opgesteld. Hiertoe wordt een stapsgewijze onderzoeksprocedure doorlopen, waarbij de vraagstelling steeds teruggekoppeld wordt naar volgende kernpunten:

- Wat is de trefkans op intact bewaarde archeologische aanwijzingen?
- Wat zijn de geplande ingrepen in functie van de werkzaamheden? Zullen de werken eventuele vindplaatsen bedreigen?

1.1.2.2 Werkwijze en strategie van het vooronderzoek fase BO

RUBEN WILLAERT NV werd aangesteld om deze archeologienota in de eerste plaats door middel van een bureauonderzoek op te maken. Dit bureauonderzoek werd uitgevoerd onder leiding van een erkend archeoloog van Ruben Willaert NV. De aard van de werken werd tijdens het bureauonderzoek afgewogen tegen de voorhanden zijnde gegevens relevant voor het projectgebied op bodemkundig, landschappelijk, historisch-cartografisch en archeologisch vlak.

De archeologienota werd opgemaakt middels *Office*- en *Adobe*-software. Het bijhorend kaartmateriaal werd aangemaakt in een GIS-omgeving. Hierin werden de ontwerpplannen ingeladen en geprojecteerd ten opzichte van diverse kaartlagen die raadpleegbaar zijn op geopunt.be, dov.vlaanderen.be, geo.onroerenderfgoed.be, cartesius.be en de website van de centraal archeologische inventaris [CAI]¹. De geraadpleegde literatuur, de digitale bronnen en het kaartmateriaal zijn te vinden in de bijlage.

¹ De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen en andere sites met erfgoedwaarde; onder dezelfde noemer verzamelen we alle opgestelde archeologienota's vanaf 2015.

1.1.3 Het projectgebied

1.1.3.1 Archeologische voorkennis

Binnen de grenzen van het projectgebied vond in het verleden nog geen archeologisch (voor)onderzoek plaats. In de omgeving zijn wel reeds een aantal onderzoeken uitgevoerd (cfr. Infr. 1.2.3).

1.1.3.2 Ruimtelijke situering

Het projectgebied valt samen met de Kipdorptest en een deel van de Van Cuyckstraat. Dit zuidwest-noordoost georiënteerd straattracté situeert zich ca. 1 km ten oosten van de Grote Markt.

Figuur 3: Situering plangebied t.a.v. meest recente orthofotomozaïek (©Geopunt)

1.1.3.3 *Geplande bodemingrepen*

Het projectgebied valt samen met de Kipdorpvest en de De Van Cuyckstraat. Beiden zijn woonstraten. Zowel de bestrating als de riolering zijn aan vernieuwing toe.

De Van Cuyckstraat wordt ingericht als een eenrichtingsstraat. Door de Van Cuyckstraat enkelrichting te maken is er een mogelijkheid tot ruimere voetpaden en meer plaats voor terrassen. Bij het begin en einde van de Van Cuyckstraat zijn er verkeersremmers aanwezig.

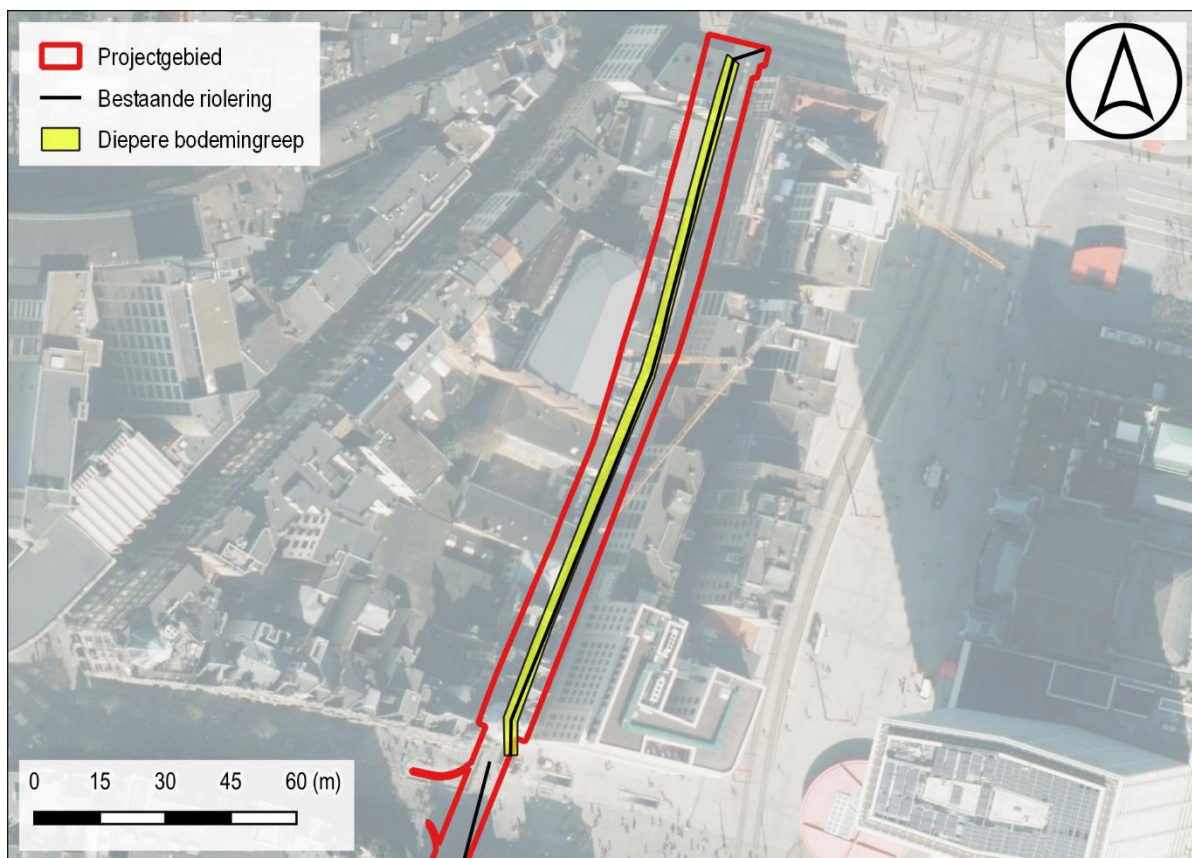
Er werd beslist om de Kipdorpvest als woonerf in te richten. Met het nieuwe ontwerp wordt er sterk ingezet op 'beleving' en 'verblijven' in de publieke ruimte. Als de Kipdorvest volledig als woonerf wordt ingericht komt er op het kruispunt Hopland – Tabaksvest – Van Cuyckstraat – Kipdorpvest een voetpaddoortrekking. Ook op het einde van de Kipdorpvest, ter hoogte van Kipdorbrug, komt er een voetpaddoortrekking. Ter hoogte van de Teniersplaats zorgen de bomen voor een visuele vernauwing van de straat waardoor bestuurders ter hoogte van de wandel-as vertragen. Bij het begin en einde van een parkeerstrook worden nieuwe bomen voorzien. Ook in de plantvakken ter hoogte van huisnummer 46-54 komen er nieuwe bomen.

De Van Cuyckstraat ligt in een zone waar het rioleringsstelsel optimaal gemengd aangelegd moet worden. Omwille van vele nutsleidingen is er geen ruimte om een gescheiden rioleringsstelsel aan te leggen. Daarom werd, in samenspraak met Aquafin, gekozen om een gemengd rioleringsstelsel te voorzien.

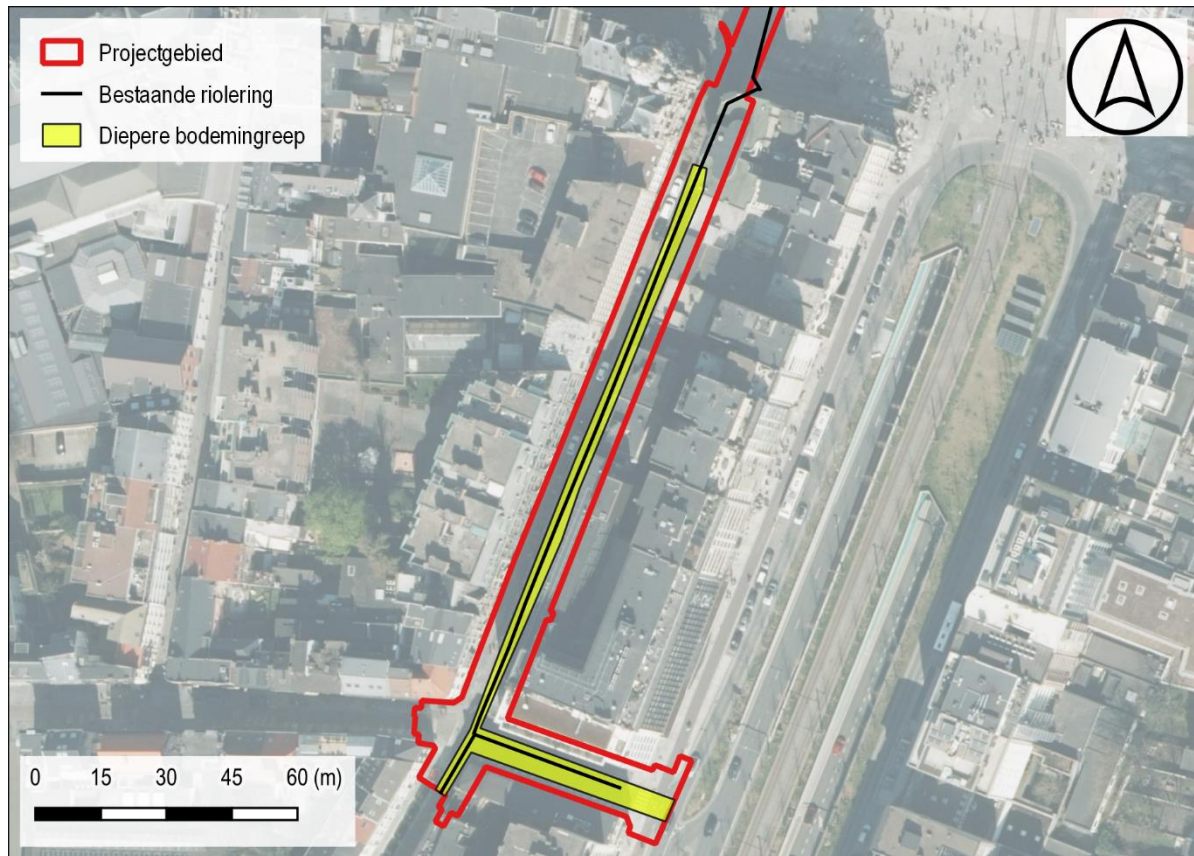
De Kipdorpvest ligt in een zone waar het rioleringsstelsel gescheiden aangelegd moet worden. Voor deze zone wordt een gescheiden systeem met waar mogelijk bronmaatregelen (hergebruik, infiltratie, buffering) voorgesteld. Hierbij maken we gebruik van RWA infiltratiebuizen met overstorten naar de riolering.

Voor het overgrote deel van het projectgebied (inrichting woonerf, inrichten nieuwe wegenis met aangrenzende groenzones) wordt **een bodemingreep voorzien van ca. 40 cm-mv**. Ter hoogte van de geplande rioleringswerken zal echter een bodemingreep nodig zijn **tot maximum 3 meter onder het maaiveld**. Het diepste punt van de sleuf die moet worden uitgegraven voor de aanleg van de riolering zal zich situeren tussen de 5 en 6 + m TAW. Ter hoogte van de zone waar het rioleringstracé vermoedelijk samenvalt met de Spaanse verdedigingsmuur (Van Cuyckstraat, zie verder) wordt de riolering aangelegd tot op een diepte van ca. 5.8 m TAW.

Deze diepere bodemingreep voor de riolering zal plaatsvinden over een oppervlakte van ca. 1313 m². De gemiddelde breedte van de sleuf die wordt uitgegraven is ca. 4 meter. **Ter hoogte van het volledige traject waar de riolering wordt aangelegd is op heden reeds een riolering aanwezig**. De diepte van deze bestaande riolering is niet exact gekend.

Figuur 4: Geplande bodemingrepen, noordelijk deel.

Figuur 5: Geplande werken, zuidelijk deel.

1.2 ASSESSMENT

1.2.1 Landschappelijk kader

Het projectgebied is gelegen in stedelijk gebied/havengebied.

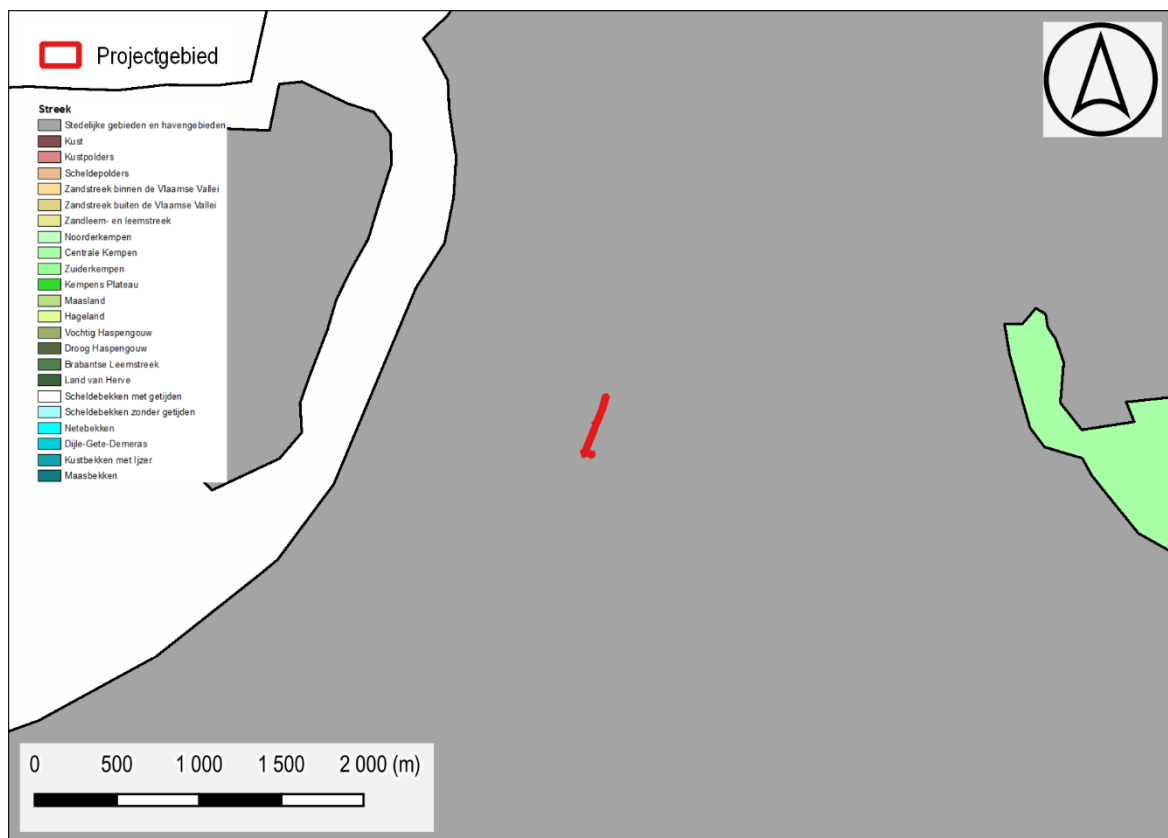
Het gebied waar de stad Antwerpen zich ontwikkelde, bevindt zich nabij de samenloop van de rivieren Schelde en Schijn. Hoewel beide rivieren doorheen de tijd wijzigingen ondergingen, speelt vooral de Schelde een cruciale rol in de stadsontwikkeling. Omwille van de stedelijke ontwikkeling van Antwerpen is het oorspronkelijke polderlandschap aan de rechter Schelde-oever slechts in beperkte mate bewaard.

Het projectgebied situeert zich op een hoogteligging van 7.8 – 9.2 m TAW. Het straatracé heeft een dalend verloop naar de Leysstraat/Teniersplaats. Het toponiem 'Kip' in Kipdorp zou verwijzen naar een hoger gelegen gebied. Ongetwijfeld zullen reeds maaiveldwijzigingen hebben plaatsgevonden binnen de projectgrenzen. De omvang van deze maaiveldwijzigingen of de impact op de bewaringstoestand van eventueel aanwezig archeologisch erfgoed is op basis van de beschikbare gegevens niet te bepalen.

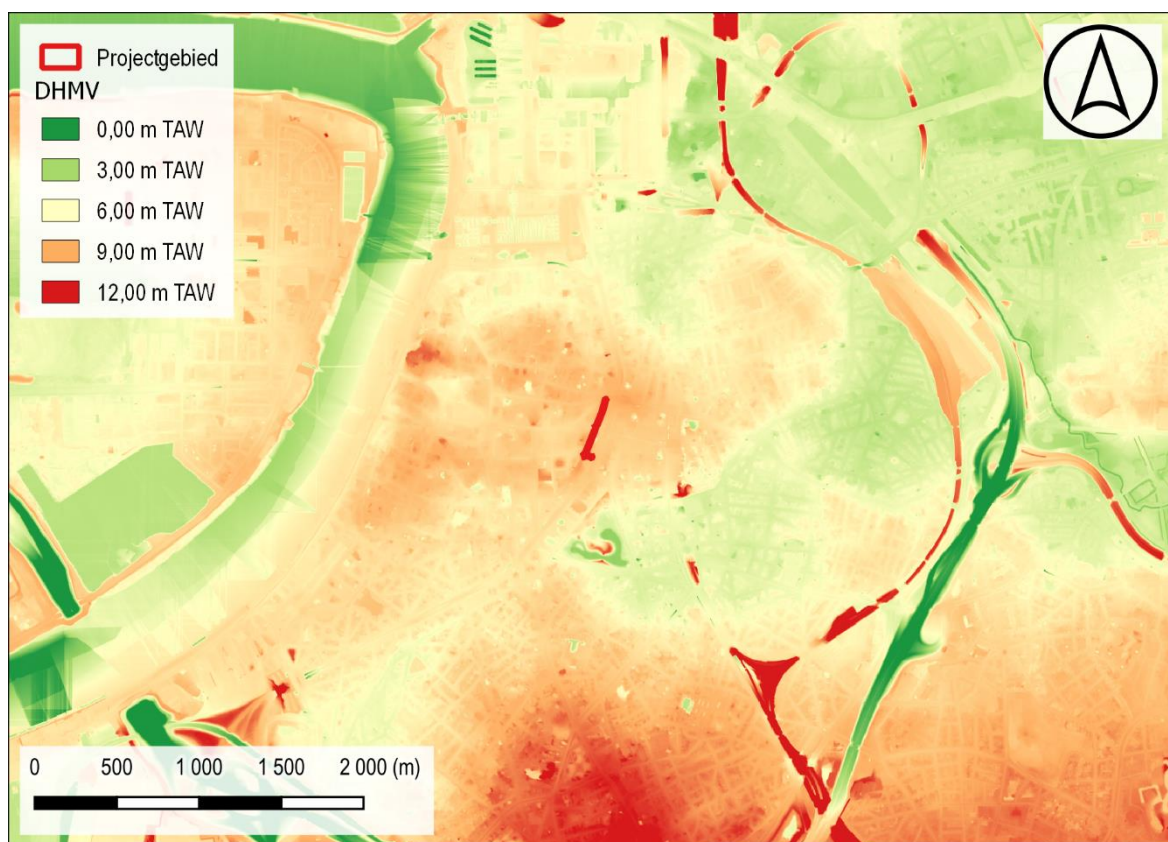
Het projectgebied is gelegen in de Formatie van Lillo. Deze formatie bestaat uit ondiep-mariene afzettingen en komen voor in de streek van Antwerpen en het noordelijke deel van de Antwerpse Kempen. De afzetting bestaat uit grijsbruine glaconiethoudende kleiige zanden met schelpenlagen en naar boven toe vermindert geleidelijk de klei- en fossielinhoud en in de toplagen verdwijnen de schelpen.

Het projectgebied is gelegen in het Quartair Type 1. Dit type bestaat uit een eolische afzetting van het Weichseliaan tot mogelijk Vroeg-Holoceen (zand tot zandleem). Deze afzetting kan eventuele hellingsafzettingen van het Quartair bevatten.

Vermoedelijk situeert het projectgebied zich op een oude zandrug langsheen het alluvium van de Schelde. Deze iets hoger gelegen zone nabij de Schelde moet uitermate aantrekkelijk geweest zijn voor jager-verzamelaars in de regio aangezien er optimaal kon geprofiteerd worden van overlappende biotopen. De bodemkaart geeft geen bijkomende info weer omwille van de bebouwde toestand.

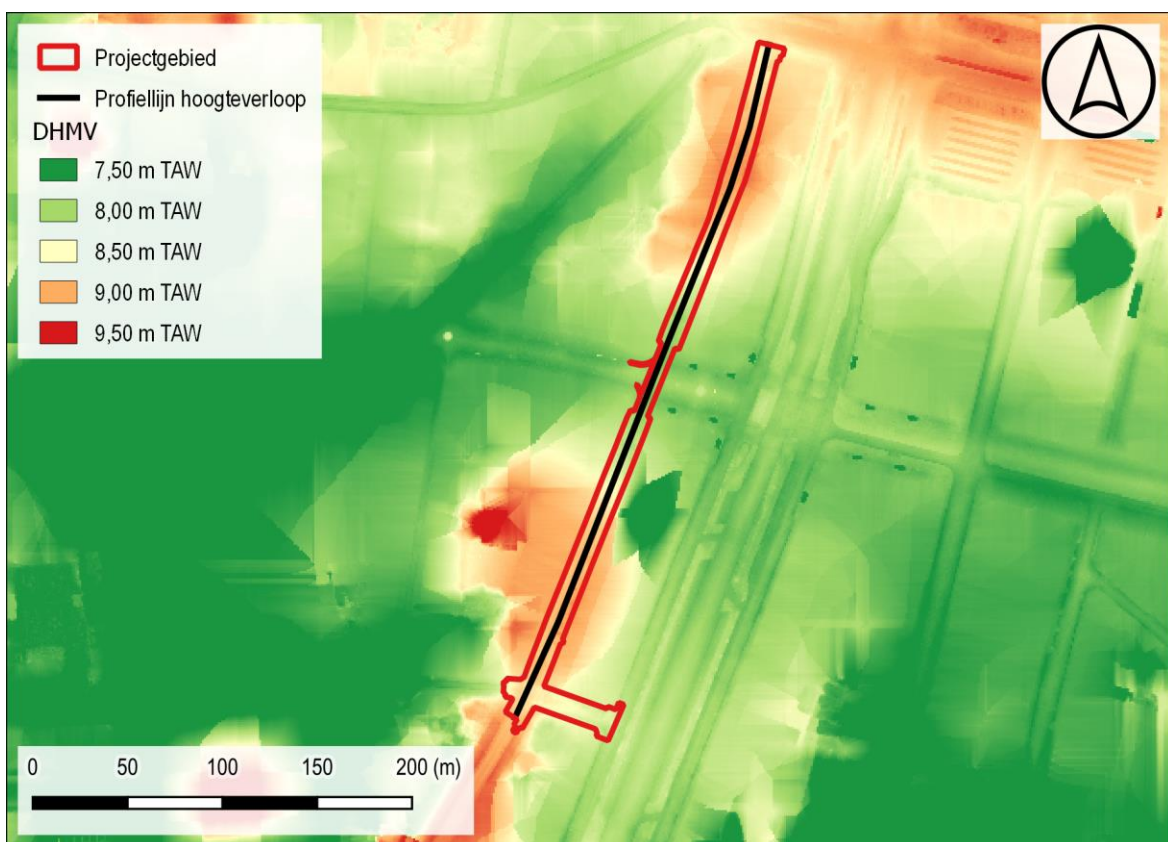
Figuur 6: Situering projectgebied t.a.v. de Traditionele Landschappenkaart (Bron: Geopunt).

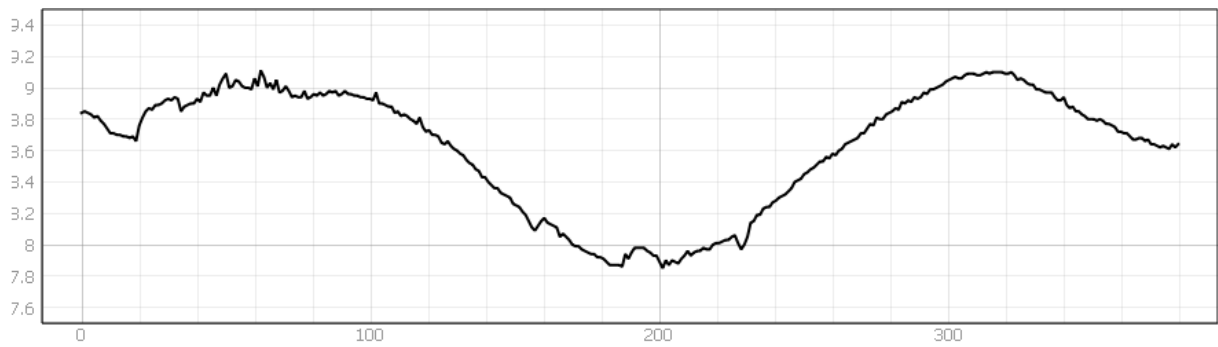
Figuur 7: Situering projectgebied t.a.v. Digitaal Hoogtemodel van Vlaanderen (II) d.d. 2014 (© geopunt)

Figuur 8: Situering projectgebied t.a.v. Digitaal Hoogtemodel van Vlaanderen (II) d.d. 2014 (© geopunt)

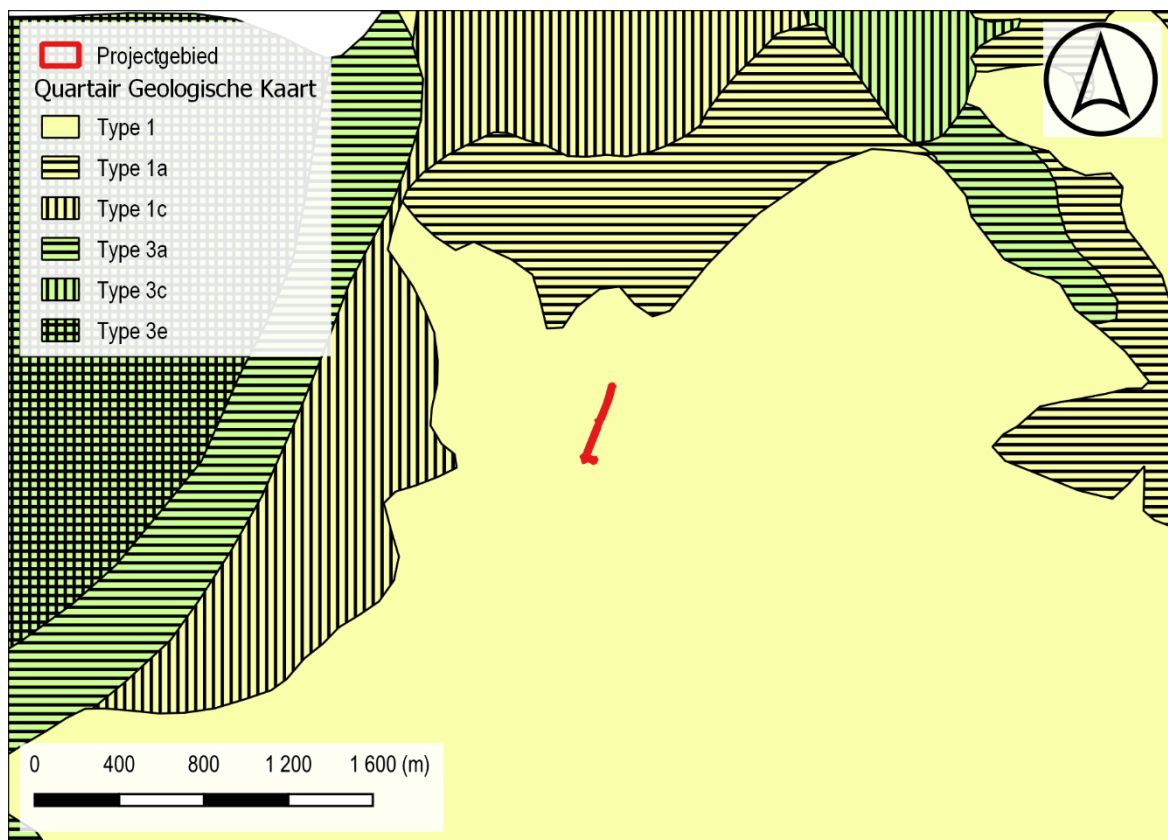
Figuur 9: Situering projectgebied t.a.v. Digitaal Hoogtemodel van Vlaanderen (II) d.d. 2014 (© geopunt)

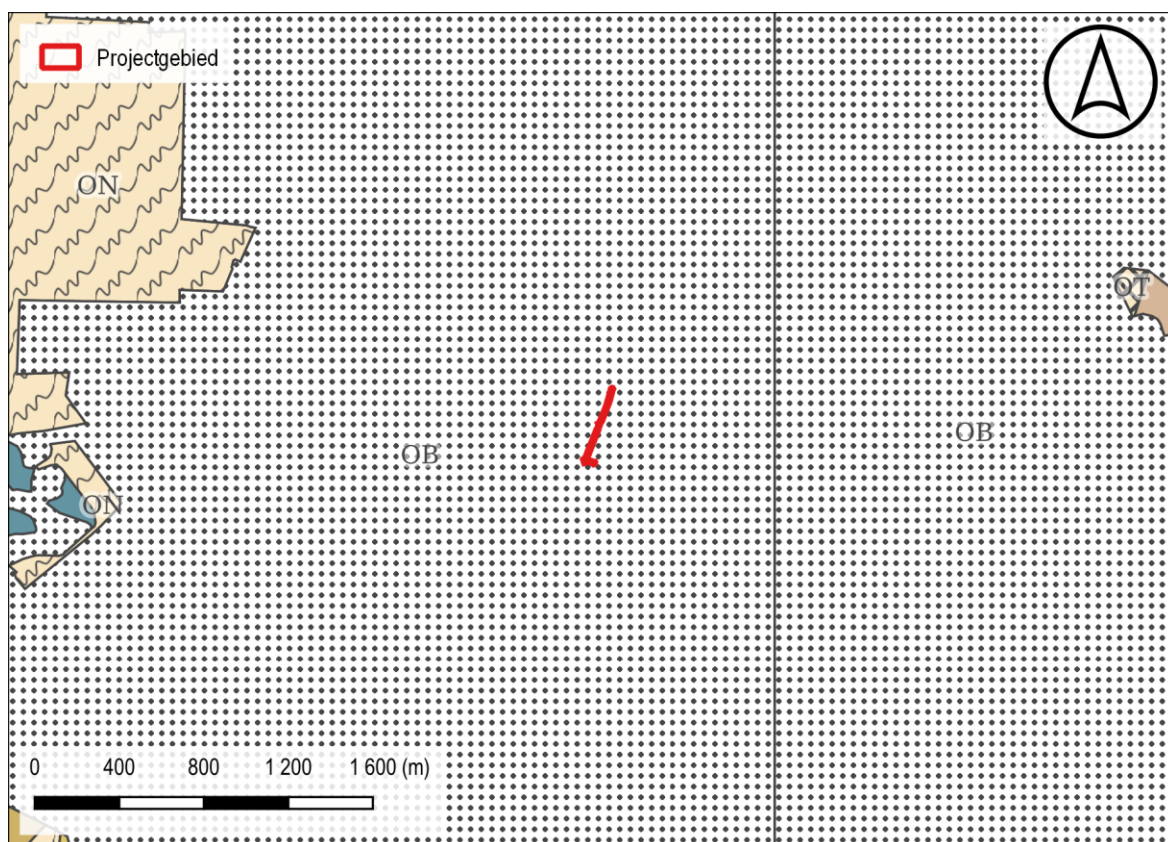
Figuur 10: Hoogteverloop, ZW-NO.

Figuur 11: Situering projectgebied t.a.v. Tertiair geologische kaart (© geopunt)

Figuur 12: Situering projectgebied t.a.v. Quartair geologische kaart (© geopunt)

Figuur 13: Situering projectgebied t.a.v. algemene bodemkaart van België (© geopunt)

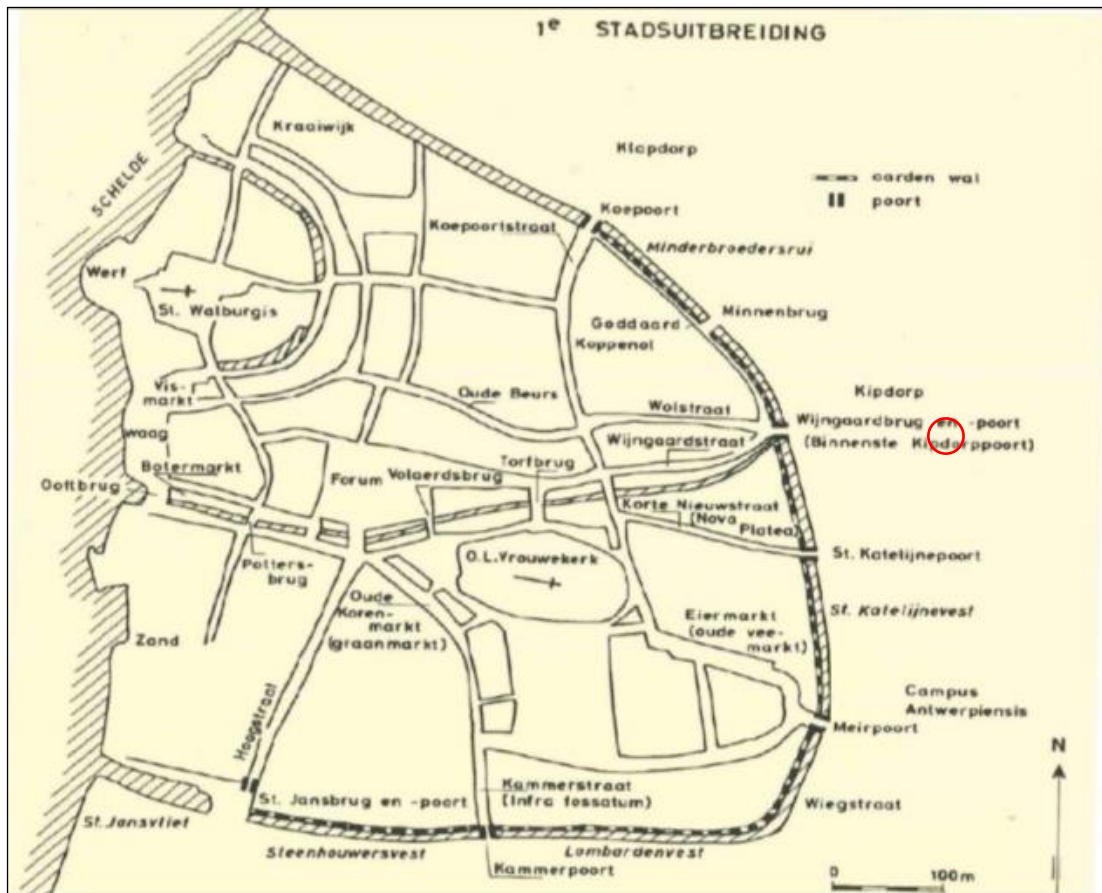
1.2.2 Historisch kader

Lithische artefacten uit de periode tussen het einde van het paleolithicum en het einde van het neolithicum, gevonden in de burchtzone van Antwerpen, samen met enkele toevalsvondsten, wijzen erop dat dit gebied reeds door de prehistorische mens bewoond was. Menig vondsten uit de ijzertijd doen vermoeden dat bewoning ook in deze periode een vervolg kende.

Archeologische resten duiden tevens op het bestaan van een Gallo-Romeinse nederzetting vanaf de 2^e eeuw met uitlopers tot mogelijk de 5^e eeuw rond de kernstad. De stichting van Antwerpen zou terug te brengen zijn naar een Merovingische nederzetting uit de 7^e eeuw. In een 8^e-eeuwse bron duikt de naam 'Andoverpis' op. Over de betekenis van dit woord is tot op de dag van vandaag geen eensgezindheid. Het zou kunnen verwijzen naar een plek (natuurlijke aanslibbing) of antropogene werp (wal of schans). Het zou ook kunnen verwijzen naar een bevolkingsgroep. Met uitzondering van enkele scherven zijn tot heden nog geen Merovingische bewoningssporen aangetroffen.

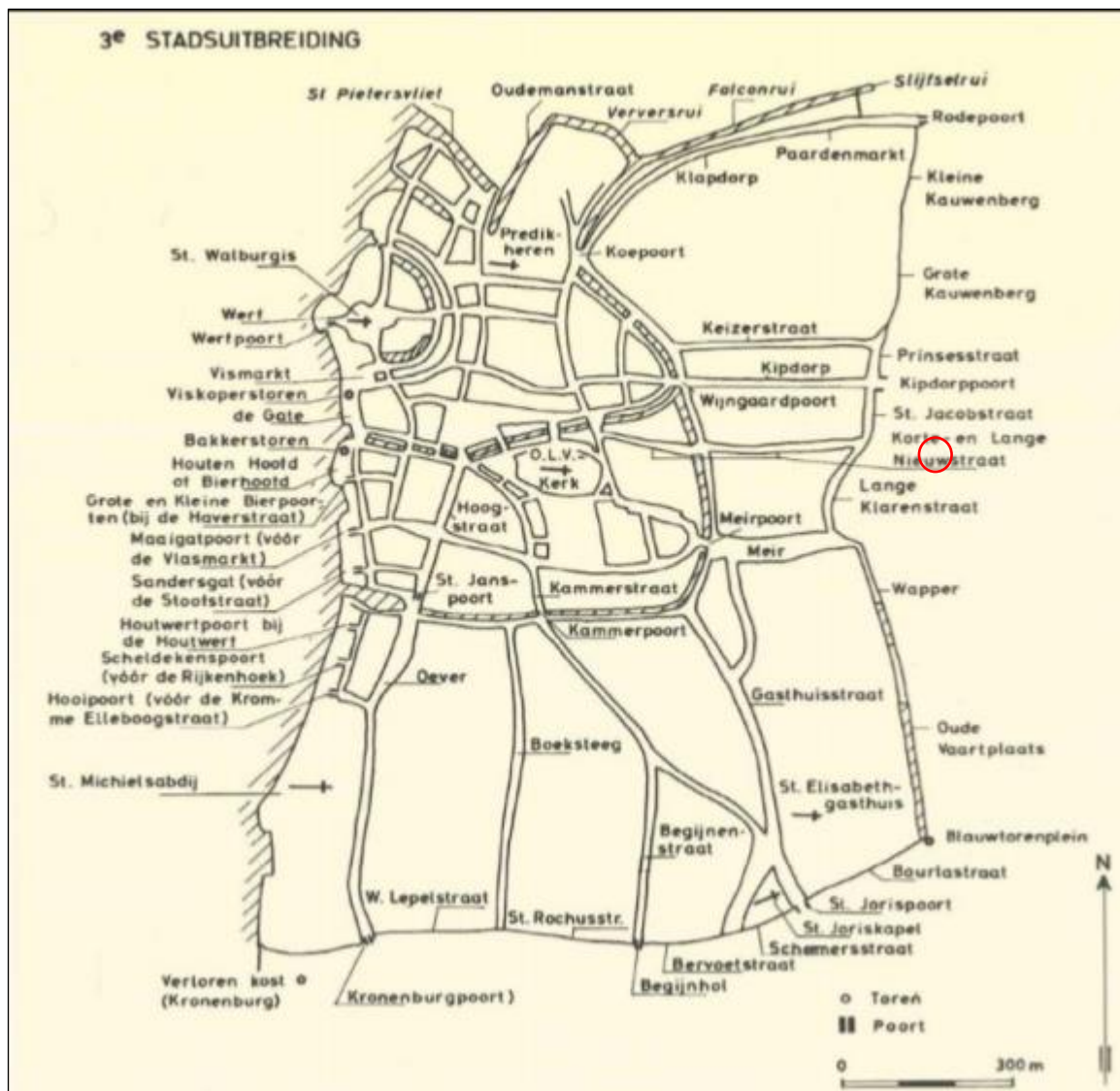
Wel is geweten dat in 836 de Noormannen Antwerpen hebben geplunderd. Na deze raid ontstond een versterkte handelsplaats, die in de 10^e eeuw tot volle ontplooiing kwam. De burcht met aarden wal en gracht, mogelijk ook een palissade, vormde het centrum van deze nederzetting. Rond 980 bouwde Otto II, de Duitse keizer, de handelsnederzetting uit tot een versterkt centrum van een militair grensgebied, in wezen het markgraafschap.

Mogelijk reeds in de 11^e eeuw werd de aarden wal omgeven door een stenen muur. Binnen deze ommuring ontwikkelden zich een zaalvormig gebouw onder het latere Steen, de Sint-Walburgakerk, de Vierschaar en tal van ambachtelijke activiteiten voor handel van middellange tot lange afstand. Dit geheel zou omgeven zijn geweest door een watersingel met een oppervlakte van ca. 20 ha. De gracht liep langs de Suikerui, de Zuidelijke zijde van de Grote Markt, de Kaasrui, Jezuietenrui, Minderbroedersrui en Koolkaai. Tussen 1206-1216 werd er een eerste stadsvergroting uitgevoerd waarbij ook het inmiddels ontstane kwartier rond de Onze-Lieve-Vrouwekerk mee ingesloten werd. De Sint-Jansvliet, Steenhouwersvest, Lombardenvest, Wiegstraat en Sint-Katelijnevest vormden het tracé van de nieuwe omwalling en stadsgracht, die 6 poorten kreeg. De totale oppervlakte besloeg nu 31,5 hectare. Het plangebied situeert zich buiten deze versterking ter hoogte van het hoger gelegen gehucht Kipdorp. De eerste vermelding van Kipdorp gaat terug tot 1223. Het woord 'kip' verwijst vermoedelijk naar 'kleine verhoging'.

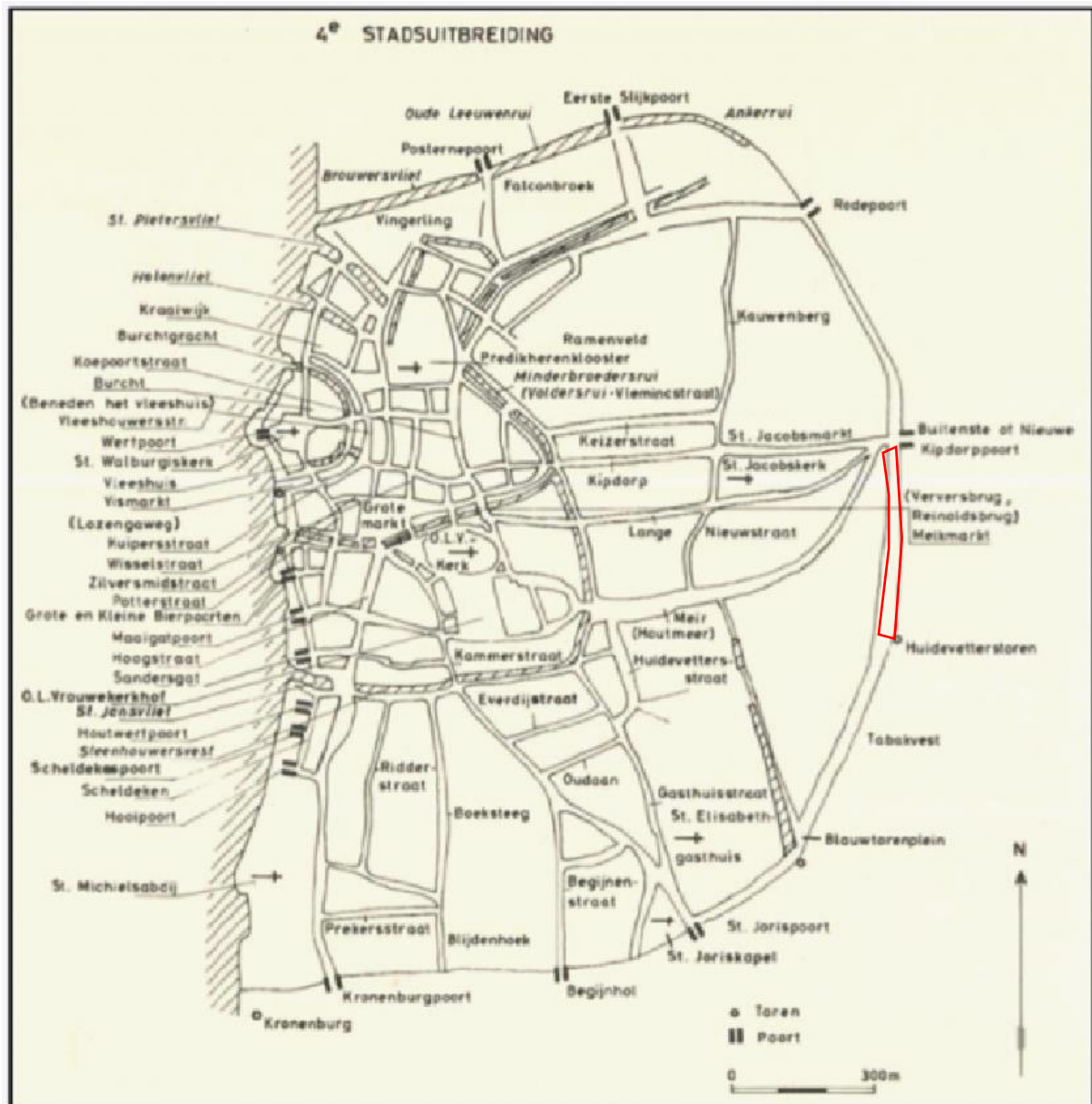
Figuur 14: Antwerpen na de eerste stadsuitbreiding (Bron: Voet, L., Asaert G., Soly H., Verhulst A., De Nave, F. en Van Roey, J., 1978, p. 44)

Reeds enkele decennia later, rond 1250, gebeurde er al een tweede stadsvergroting door de toevoeging van de Dries, een gebied van 6 hectare ten noorden van de Koepoort. Gedurende de 13^e eeuw kent Antwerpen een sterke economische groei, wat leidt tot een sterke bevolkingstoename en ruimtelijke uitbreiding. Door het ontstaan van nieuwe woongebieden buiten de omwalling startte hertog Jan II met nieuwe verdedigingswerken in 1295. Bij deze derde stadsuitbreiding werd vrijwel de gehele Scheldeoever afgesloten en voorzien van een 25-tal torens. Van de Schelde liep de nieuwe grens langs Willem Lepel-, SintRochus-, Bervoets-, Schermers- en Bourlastraat, het Blauwtorenplein, Oude Vaartplaats en Wapper en via de Meir langs De Lange Klaren-, Sint-Jacob, en Prinsesstraat, Kauwenberg, Stijfsel-, Falcon-, en Verversrui en zo verder langs de Oude Mansstraat en Sint-Pietersvliet terug naar de Schelde. De werken hebben jaren geduurd (tot 1314) aangezien de plannen steeds gewijzigd werden. De wijk Kipdorp kwam rond 1300 binnen de stad te liggen. Op grondgebied van deze wijk werd de Kipdoppoort gebouwd, één van de vijf stadstoegangen van de Spaanse omwalling.

Figuur 15: Antwerpen na de derde stadsuitbreiding (Bron: Voet, L., Asaert G., Soly H., Verhulst A., De Nave, F. en Van Roey, J., 1978, p. 50)

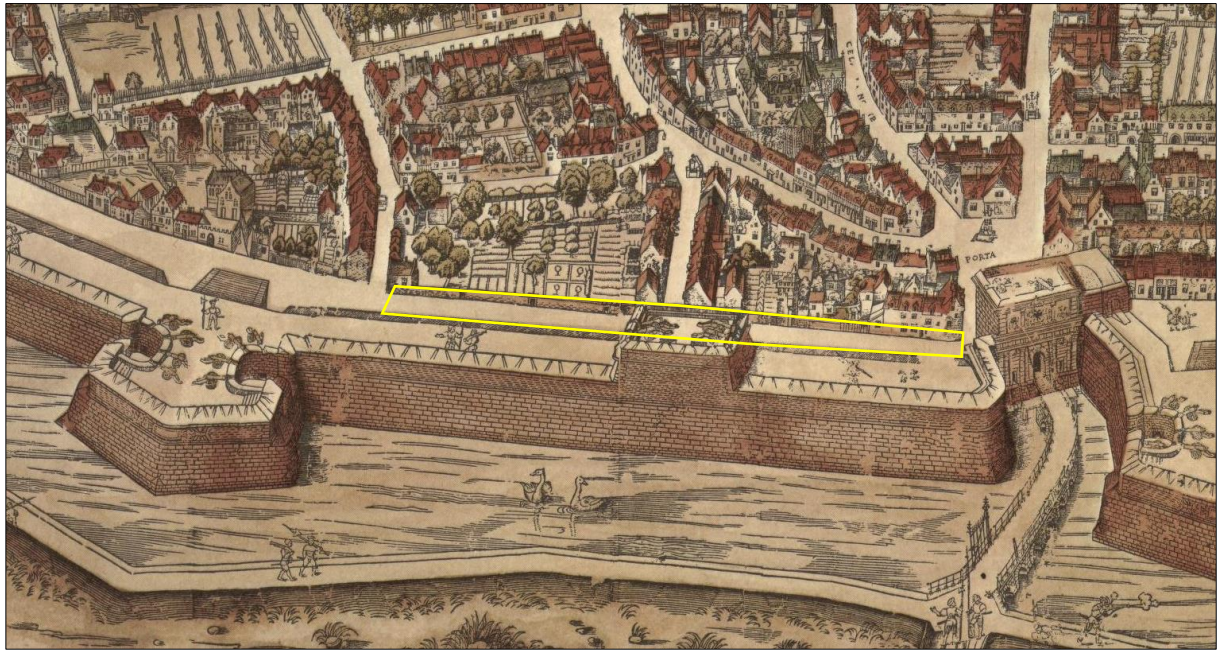
Bij de vierde stadsuitbreiding werd de boog die aan het Blauwtorenplein stopte, verder doorgetrokken in noordoostelijke richting naar de huidige Tabaksvest, om dan langs de Huidevetterstoren naar het noordwesten af te buigen naar de nieuwe Kipdorppoort. Op deze manier werd de Sint-Jacobskerk en het gebied ten oosten van deze bidplaats door wallen beschermd. De uitvoering van deze werken is moeilijk dateerbaar. Er werd immers een groot deel van de 14de eeuw aan de versterking gewerkt. Het is in deze periode dat het plangebied volledig binnen de stadsgrenzen komt te liggen. Het plangebied situeert zich vermoedelijk langs de stadzijde van deze laat-middeleeuwse omwalling.

Figuur 16: Antwerpen na de vierde stadsuitbreiding (Bron: Voet, L., Asaert G., Soly H., Verhulst A., De Nave, F. en Van Roey, J., 1978, p. 54).

De 16^e eeuw zag Antwerpen naar voren treden als ware handelsmetropool. Men kon er werkelijk alles vinden, van Engels laken en Portugese specerijen tot suiker uit de Nieuwe Wereld. Door de militaire dreigingen werd de stad uitgebreid met de zogeheten Nieuwstad, waarbij de gronden tussen de vroegere stadsgracht, de Rode Poort, het Schijn en de Kattendijk bij de stad werden gevoegd. **In 1555 was eveneens de nieuwe, gebastioneerde omwalling of Spaanse omwalling afgewerkt, gevolgd door de bouw van een citadel vanaf 1567.**

Op een plan uit 1565 door *Virgilius Bononiensis* is de Spaanse stadsversterking duidelijk weergegeven. De huidige straat Kipdorpvest is vermoedelijk ontstaan in de tweede helft van de 16^e eeuw als binnenweg langs de Spaanse vesten. De straat was in deze periode dus enkel aan de westzijde bebouwd. Een tekening uit 1578 geeft een goed beeld weer van hoe het plangebied er toen moet uitgezien hebben.

Figuur 17: Projectgebied bij benadering weergegeven op het plan van Virgilius Bononiensis uit 1565 (©RAA, Kaarten en Plannen, Nr. 668)

Figuur 18: Tekening toegeschreven aan Jacob I Franckaert uit 1578. Zicht op de courtine tussen de Kipdorppoort en de Rode Poort (Bron; Lombaerde, 2009, p.51).

Figuur 19: Situering projectgebied t.a.v. Ferrariskaart d.d. 1771-1778 (© geopunt)

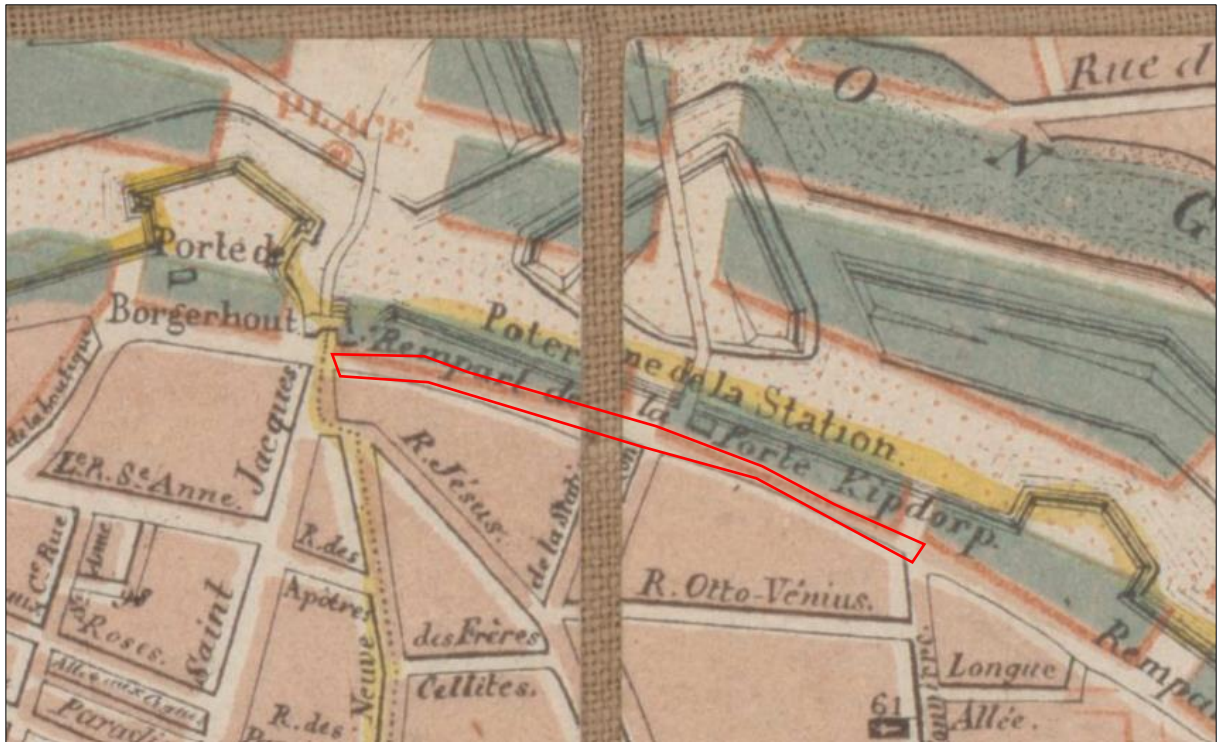
De 16^e eeuw was een ware gouden eeuw voor Antwerpen, maar hieraan kwam echter een einde door de oorlogstroebelen van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). De val van Antwerpen in 1585 bracht een stilstand van twee eeuwen teweeg. Wel werden de stadsomwallingen onderhouden en vestigden verscheidene nieuwe kloosterorden zich in de stad.

Onder Napoleon (1794-1814) kreeg Antwerpen een nieuwe impuls. Er werden twee handelsdokken uitgegraven, het Bonaparte- en het Willemsdok. Daarnaast werd een nieuwe kaaimuur aangelegd, de Scheldemuren- en toren werden afgebroken, er werd een arsenaal opgericht en tenslotte werden een aantal scheepswerven aangelegd.

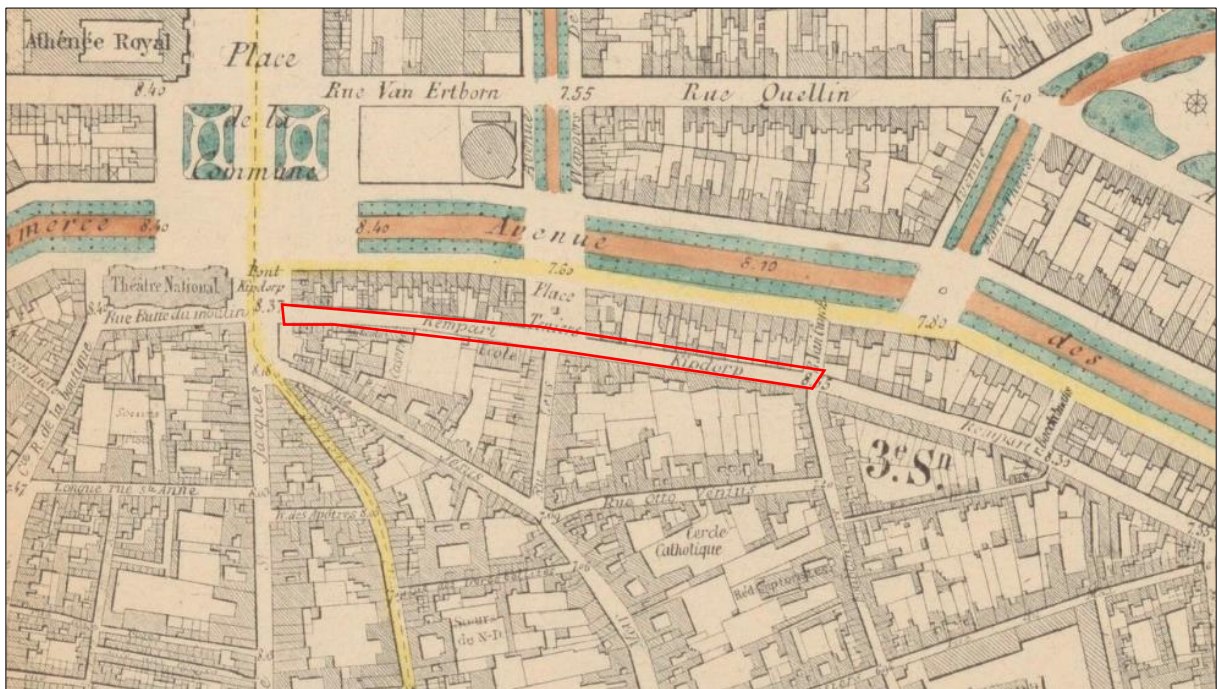
Na de Belgische onafhankelijkheid werd Antwerpen uitgebouwd tot militair bolwerk. Onder andere vanaf 1858 wordt een nieuwe vestinggordel rond de stad aangelegd, de Brialmontvesting en de oude, 16^e-eeuwse omwalling werd vanaf 1864 gesloopt.

Na de sloop van de Spaanse stadversterking werd de Kipdorpvest in de periode 1865-1869 opgewaardeerd en ook aan de oostzijde bebouwd. Een ruim aantal huizen langs de weg dateren dan ook uit het vierde kwart van de 19^e eeuw. Op een plan uit 1866 en een plan uit 1887 zijn de uitbreidingwerken na de het slopen van de Spaanse versterkingen duidelijk weergegeven. De kaarten geven duidelijk aan dat de straat Kipdorpvest in deze periode zijn huidige vorm aanneemt.

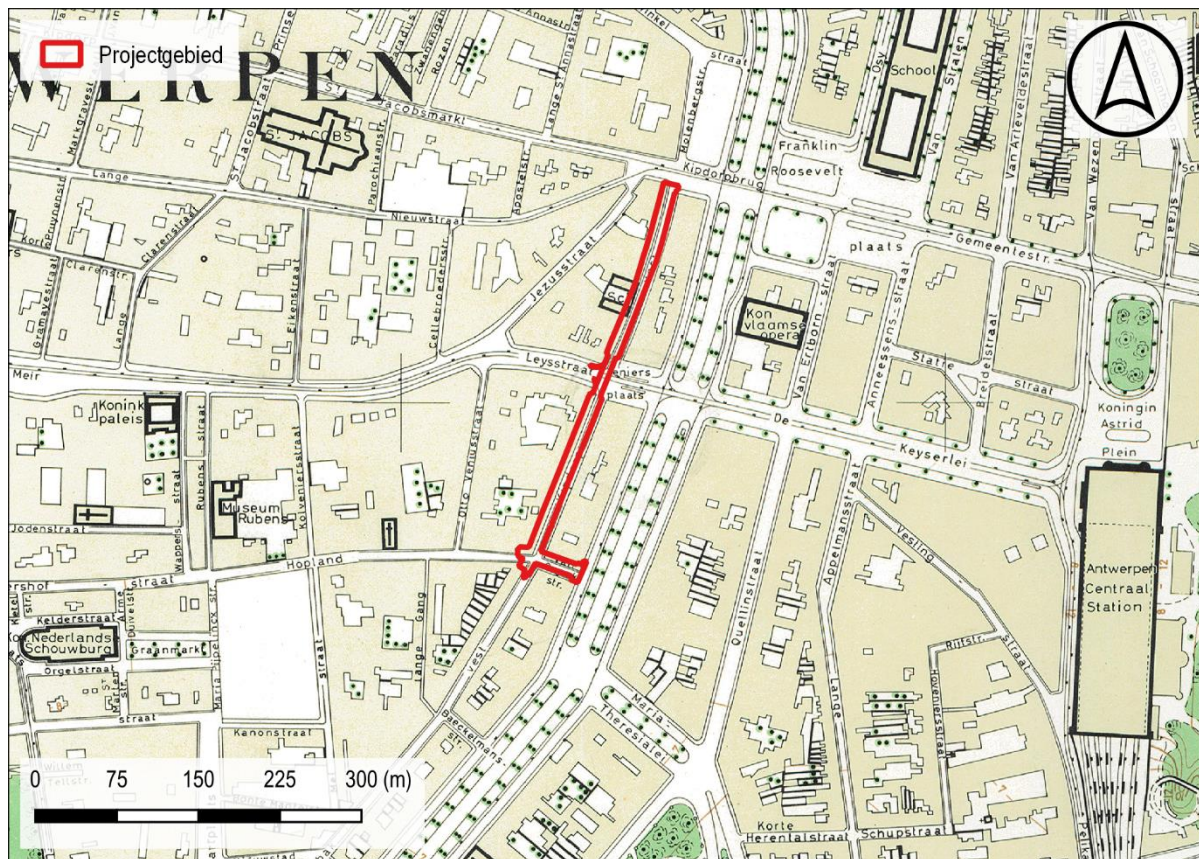
De orthofotosequentie geeft een beperkte evolutie weer de voorbije decennia. Reeds op de oudste luchtopname is de huidige toestand waar te nemen.

Figuur 21: Plan uit 1866 van de uitbreiding van Antwerpen na het slopen van de Spaanse Versterkingen (© NGI Cartesius).

Figuur 22: Plan uit 1887 van Aloïs Scheepers (©NGI Cartesius).

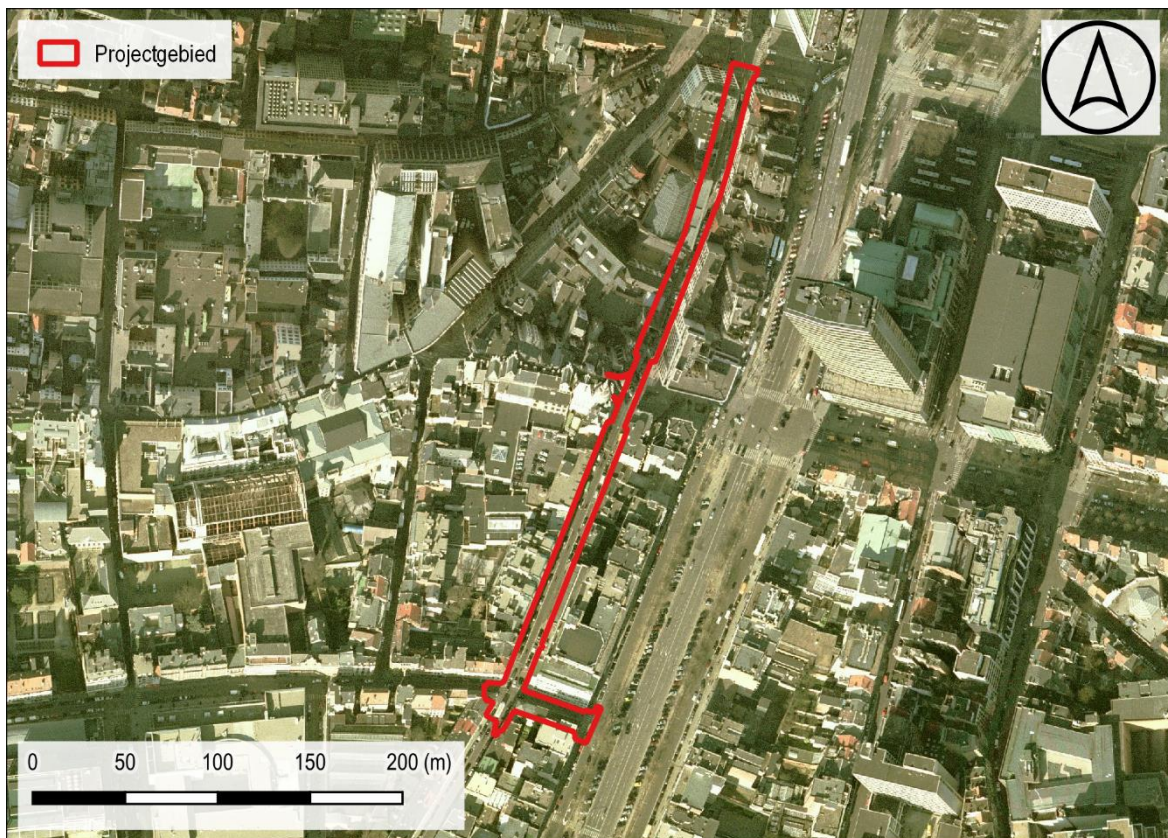
Figuur 23: Projectgebied weergegeven op de topografische kaart van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw, dd. 1950-1970 (©Geopunt).

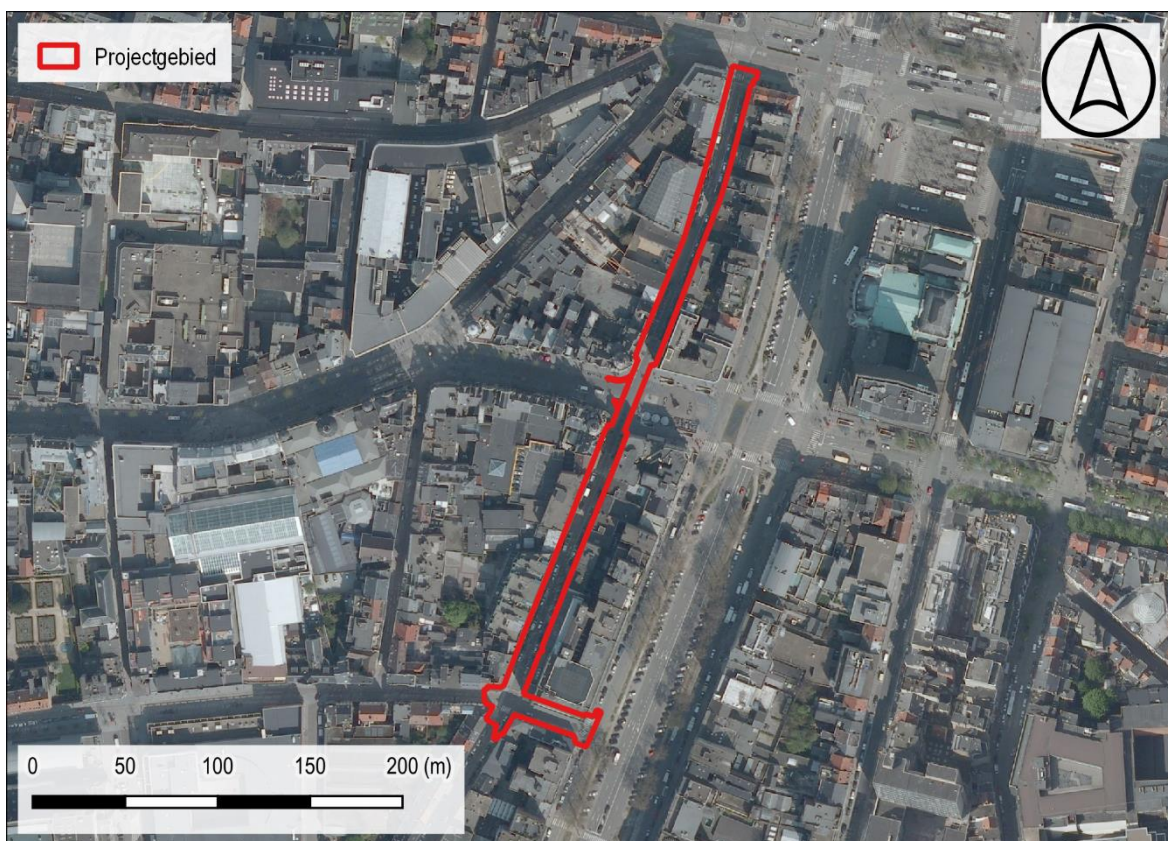
Figuur 24: Situering projectgebied t.a.v. orthofotomozaïek d.d. 1971 (© geopunt)

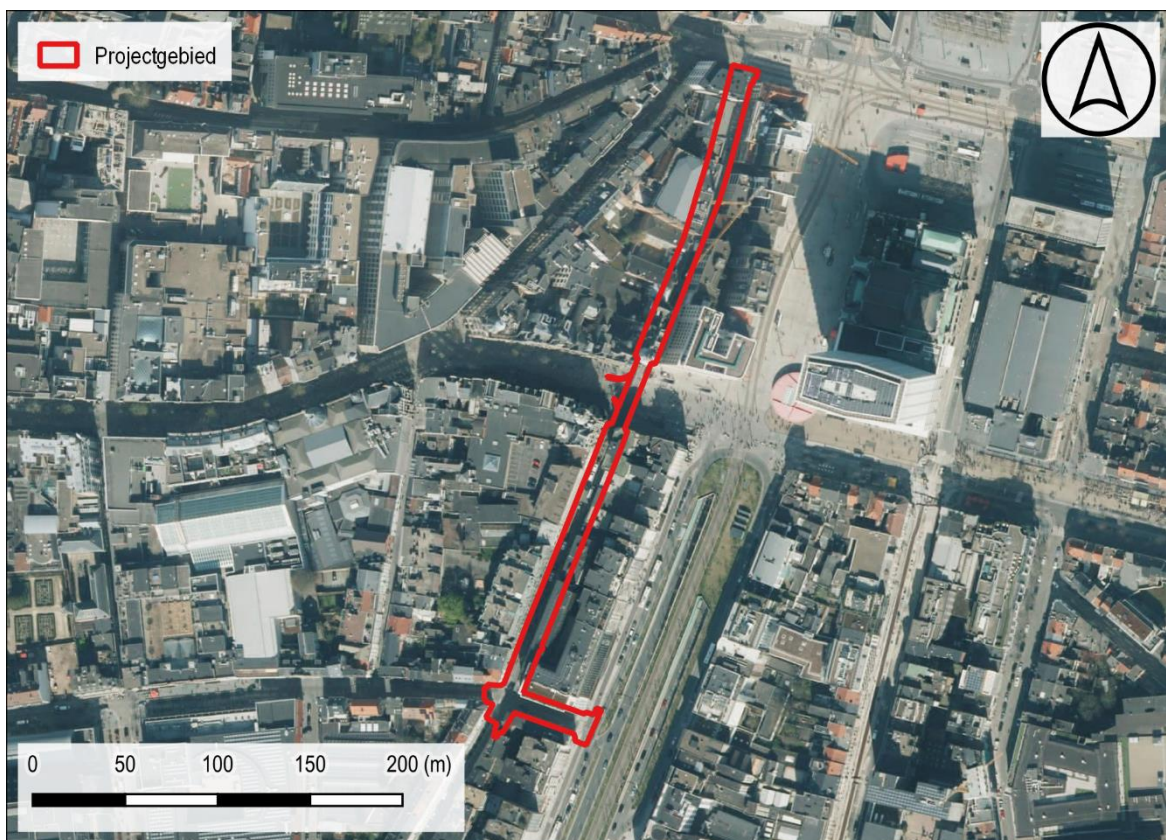
Figuur 25: Situering projectgebied t.a.v. orthofotomozaïek d.d. 1979-1990 (© geopunt)

Figuur 26: Situering projectgebied t.a.v. orthofotomozaïek d.d. 2000-2003 (© geopunt)

Figuur 27: Situering projectgebied t.a.v. orthofotomozaïek d.d. 2008-2011 (© geopunt)

Figuur 28: Situering projectgebied t.a.v. orthofotomozaïek d.d. 2022-2023(© geopunt)

1.2.3 Archeologisch kader

Binnen de historische stadskern van Antwerpen is reeds veelvuldig archeologisch onderzoek uitgevoerd. De resultaten brengen voornamelijk sporen aan het licht van wonen en werken in de middeleeuwse stad. Voor het projectgebied worden hieronder twee relevante onderzoekscampagnes toegelicht.

Ter hoogte van het straattracé van de Kipdorpvest is tot op heden nog geen archeologisch onderzoek uitgevoerd. Precies ten noorden van de Teniersplaats werd in 2019-2020 wel een opgraving uitgevoerd. **(CAI ID 981143)**

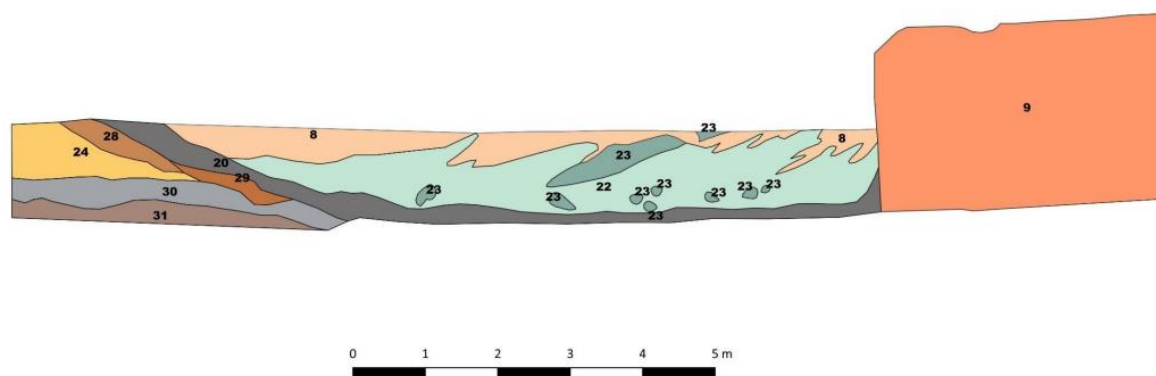
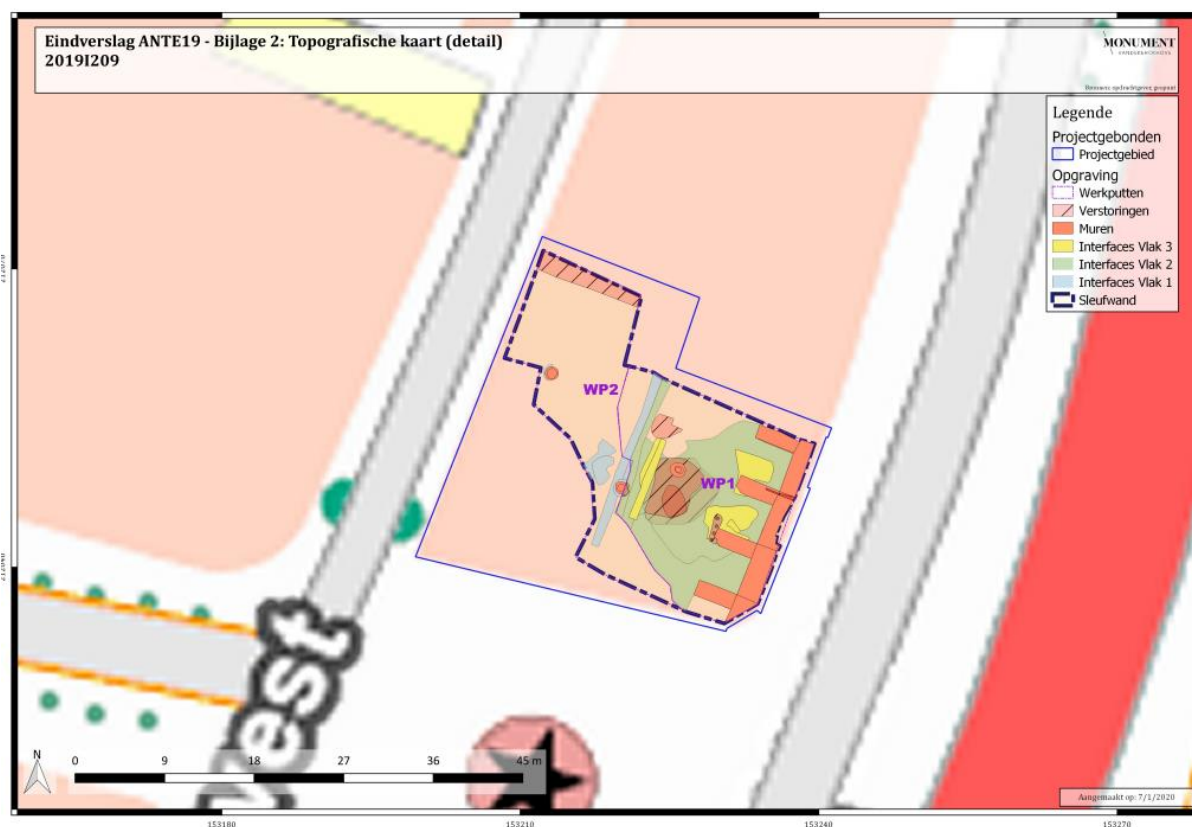
Bij de archeologische opgraving werd de stadmuur van de Spaanse Versterking over een lengte van ca. 22m geregistreerd. De breedte kon tot 2,6m geregistreerd worden, de oostelijke rand kon niet worden bereikt binnen het projectgebied. Er werden 4 steunberen geregistreerd van 4m lang en 1,7m breed.

De muur was bewaard vanaf een diepte van +5,49m TAW. De onderkant van de muur kon plaatselijk bereikt worden op ca. +2,60m TAW.

Opmerkelijk is dat onder de muur een donker bruin lemig pakket werd vastgesteld dat ook reeds parallel aan de muur als een soort insteek werd geregistreerd. Dit pakket behoort na onder meer vergelijking met de site aan het Blauwtorenplein mogelijk tot een oudere gracht, mogelijk teruggaand tot de middeleeuwse omwalling. Een 14C-datering op het organisch materiaal (stro) in de lemige laag geeft echter een datering niet ouder dan de 16de eeuw. Verder werden nog 4 bakstenen waterputten uit de 19de eeuw aangetroffen.

De muur werd aangetroffen op ca. 30 meter ten oosten van het projectgebied dat binnen deze archeologienota wordt besproken. Het donker bruin lemig pakket dat mogelijk teruggaat tot de oude middeleeuwse gracht werd geattesteerd op een hoogteligging van ca. 3.2 – 4.0 m TAW.

Op het profiel is duidelijk te zien dat de donkere bruinzwarte lemige zandleemlaag (20) een uitgegraven insteek vormt doorheen de licht oranje, lemige moederbodem (24) en naar beneden duikt naar de muur (9). In het oosten, naar de muur toe, bevinden zich verschillende zandpakketten: 8, 22, 23 en 27, boven laag 20 die zandiger wordt naarmate men dieper gaat.

Figuur 30: Gedigitaliseerde profieltekening met spoornummers. (Dierckx, L. 2020, figuur 52).

In het kader van project Noorderlijn werd voor de Vlaamse Opera een autoluw plein aangelegd met een ondergrondse parking, waarbij twee autotunnels het verkeer onder het plein leiden. Deze tunnels lopen langs de 16^e-eeuwse stadsmuur en doorkruisen de goed bewaarde resten van het 16^e-eeuwse Kipdorpbastion en Kipdorpbrug. Via archeologisch onderzoek werd aangetoond dat net onder het wegdek en de voetpaden de monumentale resten hiervan tot 7 meter diep bewaard bleven. Deze restanten werden opgegraven en geregistreerd door de archeologische dienst van de stad. De stadsmuur van minstens 3m breed was gefundeerd op een baksteenbasis en natuursteen. Het zichtbare gedeelte was vooraan bekleed met witte natuursteen. Van de oorspronkelijk ca. 10m hoge muur was nog 5,5m goed bewaard gebleven. Een uniek element onderaan de bocht van de stadsmuur was de aanzet van een halve piramide die heel typisch is voor de 16de -eeuwse vestingbouw. (CAI ID 165558).

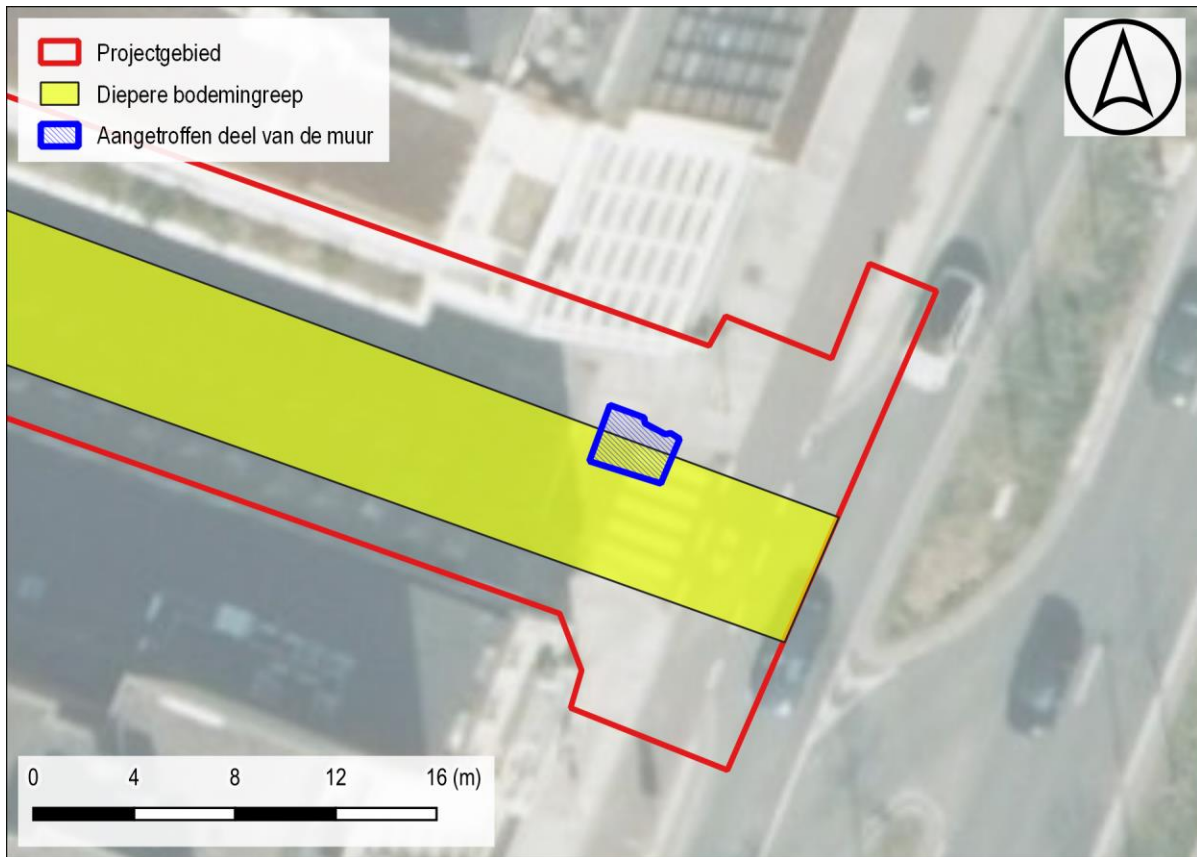

Figuur 31: De Kazemat en de brug van de Kipdorpsite (© Lucid, Antwerpenmorgen.Be).

In 2015 werd een vondstmelding – die niet is opgenomen in de CAI – naar aanleiding van de voorbereidende werken voor de aanleg van de Noorderlijn. Deze vondstmelding situeert zich ter hoogte van de zone waar de geplande riolering de Spaanse versterkingsmuur zal aansnijden. De muur werd op beperkte diepte aangetroffen. De muur werd niet afgebroken en werd over beperkte breedte en diepte geregistreerd. De overige delen van de muur zijn ook nog bewaard onder het wegdek. Hierachter kunnen ook steunberen voorkomen die verspreid om de 4 meter herhaaldelijk voorkomen. Deze steunberen zijn evenzeer 4 meter lang.

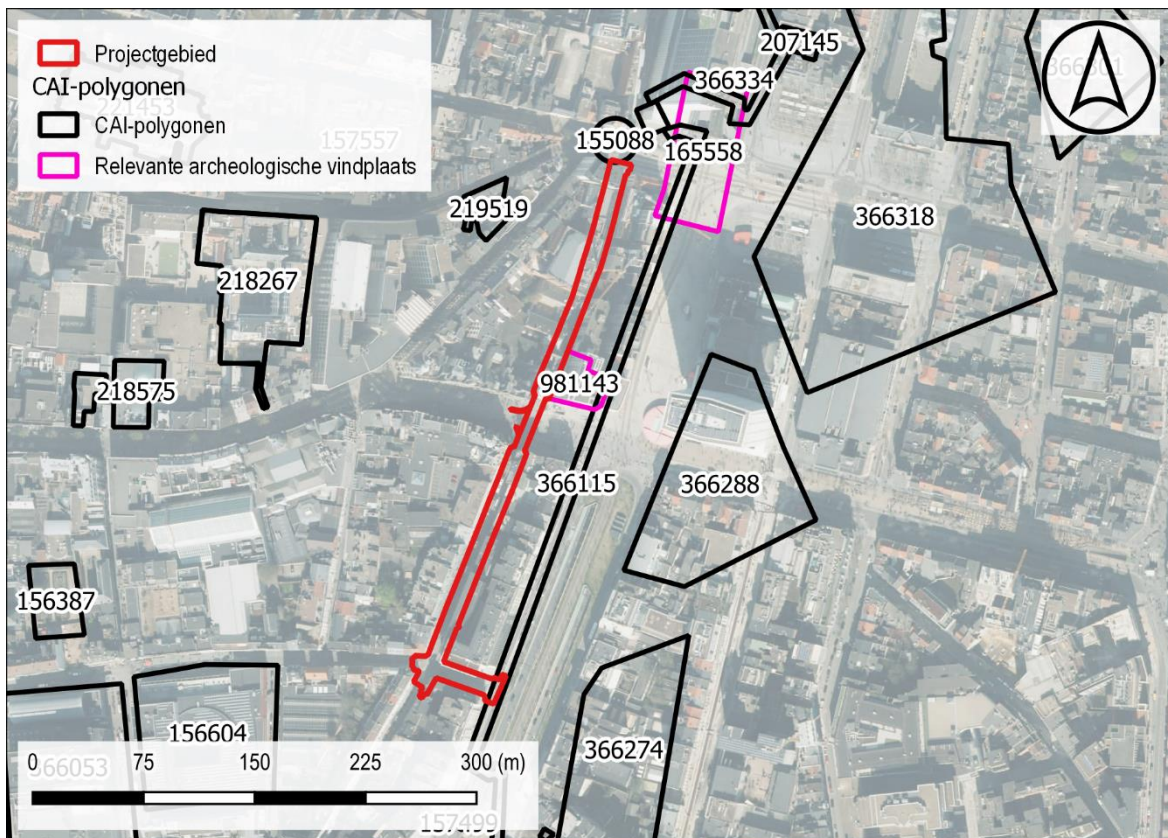

Figuur 32: Beeld vanuit de lucht van de Spaanse muur die werd aangetroffen bij een vondstmelding uit 2015 thv de Van Cuyckstraat.

Figuur 33: Locatie muur bij vondstmelding uit 2015 t.a.v de meest recente luchtfoto en de diepere bodemingrepen (©Geopunt).

Op basis van het archeologisch onderzoek kan dus gesteld worden dat het projectgebied zich een 30-tal meter ten westen van de Spaanse versterkingsmuur situeert. Ter hoogte van de Van Cuyckstraat – in het zuidelijk deel van het plangebied - snijdt het projectgebied de muur aan. Deze muur werd aan het Teniersplein aangetroffen op een hoogteligging van ca. 5.49 m TAW. Nog dieper situeert zich een mogelijk restant van de middeleeuwse stadsgracht. Ter hoogte van de geplande werken situeert de muur zich precies onder het wegdek.

Figuur 34: Situering projectgebied op het DHMV met aanduiding van de CAI-polygonen (©Geopunt).

1.3 SYNTHESE FASE BUREAUONDERZOEK

De opdrachtgever plant rioleringswerken en de herinrichting van de openbare weg langsheen de Kipdorptest en de Van Cuyckstraat te Antwerpen. Het volledige projectgebied is ca. 4996 m² groot en bestaat momenteel uit wegenis. Algemeen gesteld bereiken de geplande ingrepen een diepte van ca. 40 cm onder het huidige maaiveld. Voor het geplande rioleringstraject wordt centraal in de weg een rioleringsseuf van gemiddeld 4 m breed gegraven tot maximaal 3 m onder het huidige maaiveld. Ter hoogte van deze strook is reeds riolering aanwezig. De gecombineerde oppervlakte van deze diepere ingreep bedraagt ca. 1313 m².

De stad Antwerpen is gegroeid vanuit een nederzetting op de rechteroever van de Schelde, nabij de samenvloeiing met de Schijn. De Schelde speelde dan ook een cruciale rol in de ontwikkeling van de stad. Vanwege de verstedelijking is het oorspronkelijke landschap en reliëf reeds sterk gewijzigd. Het projectgebied ligt buiten de oorspronkelijke Scheldepolders. De Quartairgeologische kaart geeft ter hoogte van het onderzoeksgebied een profielopbouw weer bestaand uit eolische afzettingen van het laat-Pleistoceen tot vroeg-Holoceen. De bodemkaart geeft vanwege de bebouwde toestand geen informatie weer met betrekking tot bodemopbouw en bewaringscondities. Vanwege de ligging binnen verstedelijkt gebied dient rekening gehouden te worden met een complexere verticale stratigrafie.

Uit het cartografische materiaal kan afgeleid worden dat het onderzoeksgebied bij de derde stadsuitbreiding op het eind van de 13^e eeuw-begin 14^e eeuw werd opgenomen binnen de Antwerpse stadsomwallingen. In de 16^e eeuw wordt rondom de stad de zgn. 'Spaanse omwalling' gerealiseerd. De Kipdorptest is gelegen aan de stadszijde van deze omwalling. Op het kaartmateriaal is ten westen van de weg bebouwing weergegeven, langs de oostzijde bevindt zich de omwalling. Op de Ferrariskaart is deze configuratie nog duidelijk te herkennen. Naar aanleiding van de ontwikkeling van een nieuwe militaire doctrine wordt Antwerpen aangewezen als 'nationaal reduit' van België. In de tweede helft van de 19^e eeuw worden de Brialmontvestingen gerealiseerd, deze bevinden zich op 2 tot 2,5 km buiten de Spaanse omwalling. In het kader van deze stadsversterkingen wordt rondom de vesting een ruim schootsveld vrijgemaakt waardoor vele woningen onteigend moeten worden. De uiteindelijke stelling bestaat uit twee fortengordels rondom de stad. Vanaf 1864 word de Spaanse omwalling dan ook gesloopt. Op het kaartmateriaal vanaf eind de 19^e eeuw is de huidige situatie te herkennen.

Dankzij de werking van de stadsdienst archeologie van Antwerpen zijn in de Antwerpse binnenstad reeds veelvuldig onderzoeken en werfcontroles uitgevoerd. Het merendeel van de waarnemingen betreffen resten van wonen en werken in de middeleeuwse en vroegmoderne stad. De Spaanse omwalling werd bij archeologisch onderzoek net ten noorden van de Teniersplaats over een lengte van 22 m onderzocht. Hierbij werd in doorsnede ten westen van de muur een insteek waargenomen die mogelijk geïnterpreteerd kan worden als een restant van de oudere stadsomwalling. Tevens werd om de 4 m een steunbeer aangetroffen. Deze zijn ca. 4 m lang aan de onderzijde van de muur. De onderzijde van de muur werd waargenomen op een diepte van ca. 2,6 m TAW. De meerderheid van de aangetroffen resten bevindt zich tegen de Franklinlei. Uit de grondplannen van de verschillende opgravingsvlakken zijn er geen aanwijzingen dat erfgoed verder doorloopt richting de Kipdorptest. Verder noordwaarts, ter hoogte van de Kipdorptest werd eveneens onderzoek uitgevoerd. Ook hier werden naast resten van de Kipdorptest en het

Kipdorbastion ook restanten van de Spaanse omwalling aangesneden. Hierbij kon vastgesteld worden dat de basis bestond uit een fundering van baksteen en natuursteen. Ook bij werkzaamheden ter hoogte van het kruispunt tussen de Van Cuyckstraat en de Frankrijklei werd de muur waargenomen. Hiervan werd een vondstmelding gemaakt.

Concreet wijzen de beschikbare gegevens op een trefkans inzake resten van de 16^e-eeuwse Spaanse omwalling. Ter hoogte van de rioleringswerken in de Kipdorsstraat en Van Cuyckstraat wordt de kans op kenniswinst als zeer beperkt ingeschat. Wel dient in het oostelijk uiteinde van de Van Cuyckstraat rekening gehouden te worden met aanwezige resten van de 16^e-eeuwse vesten. Omwille van de aanwezigheid van deze stadsversterking wordt voorgesteld om onmiddellijk een gefaseerde opgraving uit te voeren ter hoogte van de verwachte locatie. Zo kan er goed onderzocht en veilig gesteld worden met een minimale impact op de timing van de geplande riolerings- en wegeniswerken. In een eerste fase wordt een opgravingsput aangelegd binnen de geplande rioleringsgleuf teneinde de aanwezigheid van de muur te verifiëren. Mocht het restant van de muur en eventuele randstructuren worden aangetroffen en er kan geconcludeerd worden dat deze resten bedreigd worden door de geplande ingrepen is aansluitend een archeologische opgraving van de muur en randstructuren noodzakelijk teneinde de timing van de geplande werken niet in het gedrang te brengen.

BIBLIOGRAFIE

LITERATUUR

Dierckx, L. 2021: Archeologische opgraving Antwerpen Teniersplaats (prov. Antwerpen). Eindverslag, Ingelmunster.

Lombaerde P. (dir.) 2009, Antwerpen versterkt. De Spaanse omwalling vanaf haar bouw in 1542 tot haar afbraak in 1870, University Press Antwerp, Antwerpen

Van Ranst, E. & Sys, C. 2000. Eenduidige legende voor de digitale bodemkaart van Vlaanderen. Universiteit Gent.

Voet, L., Asaert G., Soly H., Verhulst A., De Nave, F. en Van Roey, J., 1978, p. 44.

DIGITALE BRONNEN

www.antwerpenmorgen.be

www.geopunt.be

<https://dov.vlaanderen.be>

<https://inventaris.onroerenderfgoed.be>

<https://cartesius.be>

<https://loket.onroerenderfgoed.be>

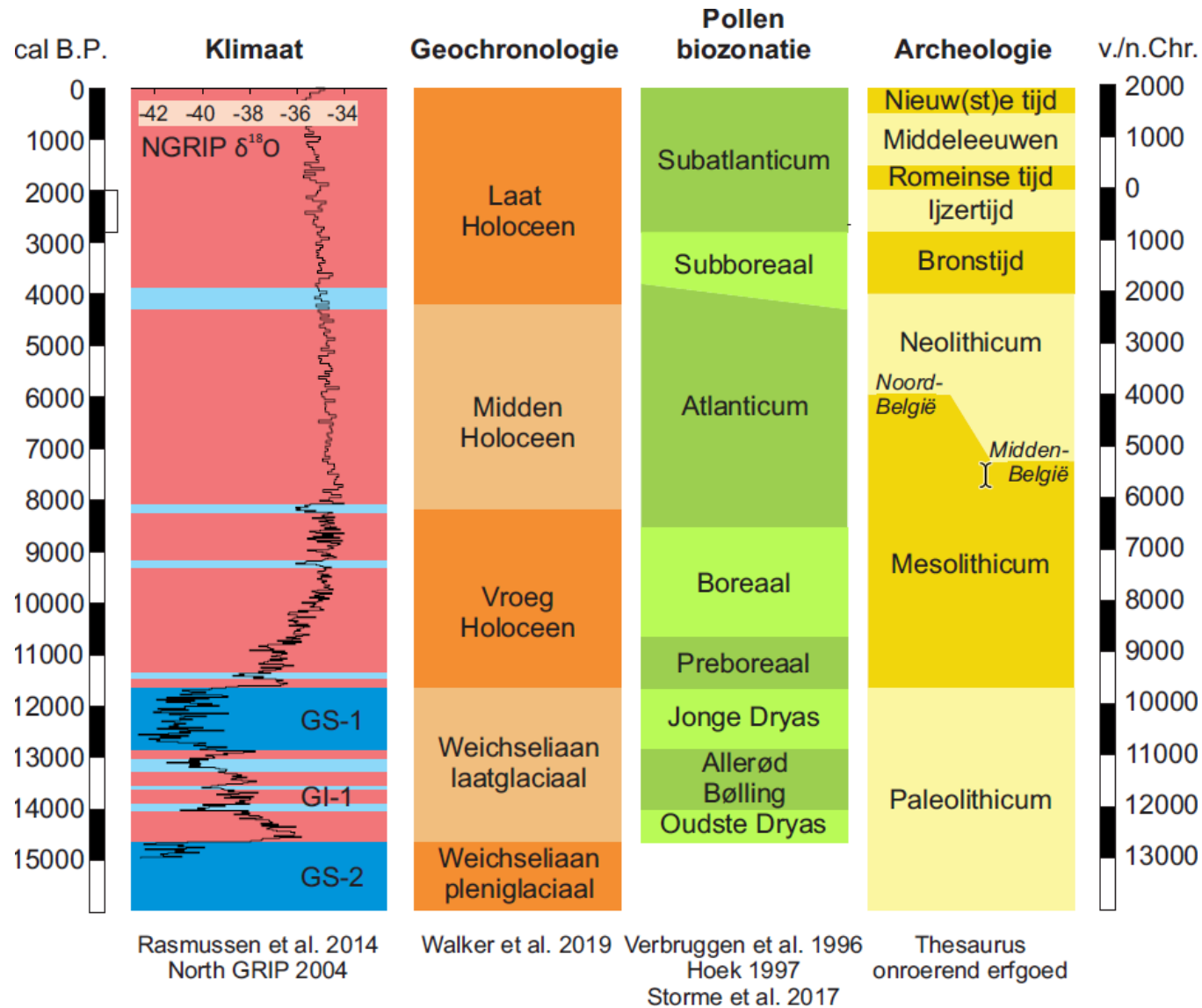
BIJLAGE

FIGURENLIJST

Figuur 1: Situering projectgebied t.a.v. GRB-basiskaart (© geopunt).....	4
Figuur 2: Situering projectgebied t.a.v. topografische kaart van België (© geopunt)	4
Figuur 3: Situering plangebied t.a.v. meest recente orthofotomozaïek (©Geopunt)	6
Figuur 4: Geplande bodemingrepen, noordelijk deel.	8
Figuur 5: Geplande werken, zuidelijk deel.	8
Figuur 6: Situering projectgebied t.a.v. de Traditionele Landschappenkaart (Bron: Geopunt).	10
Figuur 7: Situering projectgebied t.a.v. Digitaal Hoogtemodel van Vlaanderen (II) d.d. 2014 (© geopunt)	10
Figuur 8: Situering projectgebied t.a.v. Digitaal Hoogtemodel van Vlaanderen (II) d.d. 2014 (© geopunt)	11
Figuur 9: Situering projectgebied t.a.v. Digitaal Hoogtemodel van Vlaanderen (II) d.d. 2014 (© geopunt)	11
Figuur 10: Hoogteverloop, ZW-NO.	12
Figuur 11: Situering projectgebied t.a.v. Tertiair geologische kaart (© geopunt)	12
Figuur 12: Situering projectgebied t.a.v. Quartair geologische kaart (© geopunt)	13
Figuur 13: Situering projectgebied t.a.v. algemene bodemkaart van België (© geopunt)	13
Figuur 14: Antwerpen na de eerste stadsuitbreiding (Bron: Voet, L., Asaert G., Soly H., Verhulst A., De Nave, F. en Van Roey, J., 1978, p. 44)	15
Figuur 15: Antwerpen na de derde stadsuitbreiding (Bron: Voet, L., Asaert G., Soly H., Verhulst A., De Nave, F. en Van Roey, J., 1978, p. 50)	16
Figuur 16: Antwerpen na de vierde stadsuitbreiding (Bron: Voet, L., Asaert G., Soly H., Verhulst A., De Nave, F. en Van Roey, J., 1978, p. 54)	17
Figuur 17: Projectgebied bij benadering weergegeven op het plan van Virgilius Bononiensis uit 1565 (©RAA, Kaarten en Plannen, Nr. 668)	18
Figuur 18: Tekening toegeschreven aan Jacob I Franckaert uit 1578. Zicht op de courtine tussen de Kipdorppoort en de Rode Poort (Bron; Lombaerde, 2009, p.51).....	18
Figuur 19: Situering projectgebied t.a.v. Ferrariskaart d.d. 1771-1778 (© geopunt)	19
Figuur 20: Projectgebied bij benadering weergegeven op een plan van F.A. Losson uit 1846 (©NGI Cartesius).....	20
Figuur 21: Plan uit 1866 van de uitbreiding van Antwerpen na het slopen van de Spaanse Versterkingen (© NGI Cartesius).	21
Figuur 22: Plan uit 1887 van Aloïs Scheepers (©NGI Cartesius).	21
Figuur 23: Projectgebied weergegeven op de topografische kaart van het Ministerie van Openbare Werken en Wedeorbouw, dd. 1950-1970 (©Geopunt).	22
Figuur 24: Situering projectgebied t.a.v. orthofotomozaïek d.d. 1971 (© geopunt).....	23
Figuur 25: Situering projectgebied t.a.v. orthofotomozaïek d.d. 1979-1990 (© geopunt).....	23
Figuur 26: Situering projectgebied t.a.v. orthofotomozaïek d.d. 2000-2003 (© geopunt).....	24
Figuur 27: Situering projectgebied t.a.v. orthofotomozaïek d.d. 2008-2011 (© geopunt).....	24
Figuur 28: Situering projectgebied t.a.v. orthofotomozaïek d.d. 2022-2023(© geopunt).....	25
Figuur 29: Aanduiding aangetroffen structuren opgraving Teniersplaats Antwerpen (bron: Dierckx, L. 2020: p.96).	27
Figuur 30: Gedigitaliseerde profieltekening met spoornummers. (Dierckx, L. 2020, figuur 52).	27

Figuur 31: De Kazemat en de brug van de Kipdorpsite (© Lucid, Antwerpenmorgen.Be).	28
Figuur 32: Beeld vanuit de lucht van de Spaanse muur die werd aangetroffen bij een vondstmelding uit 2015 thv de Van Cuyckstraat.	29
Figuur 33: Locatie muur bij vondstmelding uit 2015 t.a.v de meest recente luchtfoto en de diepere bodemingrepen (©Geopunt).	30
Figuur 34: Situering projectgebied op het DHMV met aanduiding van de CAI-polygonen (©Geopunt).	31

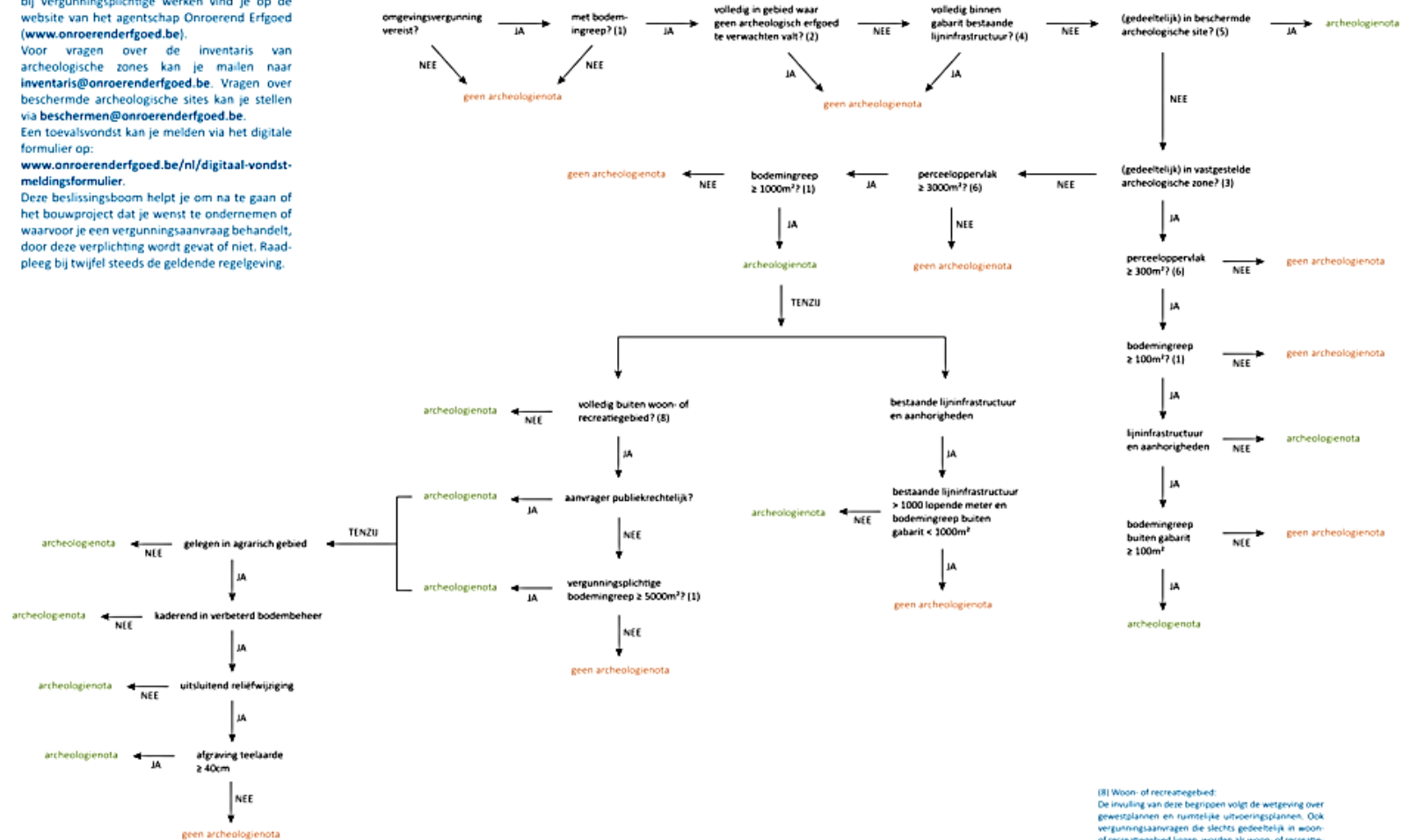
CHRONOLOGISCH KADER

BESLISSINGBOOM (1)

Criteria bij omgevingsvergunning voor stedenbouwkundige handelingen

Meer informatie over archeologisch onderzoek bij vergunningsplichtige werken vind je op de website van het agentschap Onroerend Erfgoed (www.onroerenderfgoed.be). Voor vragen over de inventaris van archeologische zones kan je mailen naar inventaris@onroerenderfgoed.be. Vragen over beschermde archeologische sites kan je stellen via beschermen@onroerenderfgoed.be. Een toevalsvondst kan je melden via het digitale formulier op: www.onroerenderfgoed.be/nl/digitaal-vondst-meldingsformulier. Deze beslissingsboom helpt je om na te gaan of het bouwproject dat je wenst te ondernemen of waarvoor je een vergunningsaanvraag behandelt, door deze verplichting wordt gevat of niet. Raadpleeg bij twijfel steeds de geldende regelgeving.

Criteria bij omgevingsvergunning voor het verkavelen van gronden

